

Меҳмоншо

Чаҳони Тоҷик эҳсоситар аз ҳуди Тоҷик аст ...

Кушандатар аз ҳолати инсонии барои нон ҷондода истода, ин руҳест, ки ба хотири рӯшноӣ дар ҳоли мурдан аст. ...

Виктор Ҳуго

Мусоҳиба бо Меҳмоншоҳ Шарифзода, як ҷомеашинос дар бораи воқеияти равонии мардуми метавонад гуфтан ...

Ҳумайро Бахтиёр

- **Меҳостама роҷеъ ба ҳолати равонии мардуми Тоҷикистон суҳбате дошта бошем...**

Ба номи ҳудо,

Он гуна, ки Бедил мегӯянд “Вазъи ман рӯзгорро монад”, имрӯз воқеияти равонии мардум баёнгари рӯзгори онҳост. Воқеияти равонӣ ба хусус дар давраҳои, ба гуфти равоншиноси америкоӣ Ҳилман, “лаҳзаҳои патологӣ, ки мардум таҷрибаи мувофиқ наомадани бовариҳо, арзишҳо ва амнияти ҳудро аз сар мегузаронанд”, аз худ дарак медиҳад. Воқеияти равониро наметавон дар ҳарфҳои бофтаи зиёии Тоҷик ва ё идеологҳо пайдо кард, балки то ҷое дар зиндагӣ ва забони мардуми кучаву бозор метавон шинохт ва фаҳмид. Ҳатто, гуфтан мумкин аст, ки ҷаҳоне ки Тоҷик имрӯз зиндагӣ дорад новобаста ба пардаҳои идеологии дурӯғ, новобаста ба ин ки мардуми мо ба пинҳон кардани мушкилот ва дарди худ одат кардаанд, эҳсоситар ва гуётар аз ҳуди Тоҷик аст. Фикр мекунам вақте расидааст, ки воқеияти равонии мардуми кашф ва тафсир карда шавад. Воқеан, бунёди равонковӣ (психоанализ), ки болои гуфтугӯ ё пурсуҷӯ асос ёфта аст дар фарҳанги мо собиқаи қуҳан дорад. Қиссае ҳаст, ки шайх Абусаид (асри X) нақл мекунад, “яке аз авлиёи худоро писаре буд Аҳмад ном ва чун даргузашт ва вақте касе намеёфт, ки бо ӯ суҳбати Аҳмадро бигӯяд, ӯ ба ҷое рафти ки муздуронанд ва якеро мегуфт, ки “эй ҷавонмард барои корат чи қадар мегири” ва ӯ мегуфт ‘се дирам”. Ин шайх муздурро ба хона меовард ва хуроке пешаш мегузошт ва се дирамашро меод ва пас ба ӯ мегуфт “акун гуш кун то ман ҳадиси Аҳмадак бо ту кунам.” Шайх Абусаид боз махсус дар ин қисса аз забони муздур боз аз ин шайх мепурсад, ки “эй шайх, коре ҳаст бифармой, ки руз бегоҳ шуд”, ва шайх ҷавоб дод, ки “на, кори ман бо ту ҳамин аст, ман қиссаи Аҳмадак мекунам ва ту саре меҷунбон”. Он чи мардум дар руҳ ё дар дил доранд, қисмати зиёдаш дар берун, берун аз дил ё рӯҳи мардум яъне дар ҷаҳоне ки мардум мезиянд ҷойгир аст ва реша дорад. Мутассифона, ҷаҳони Тоҷик имруз ҷаҳон нест, балки фазоест пароканда, печида ва саҳт сангину пурхушунат. Ва ин ҷаҳон ва ё воқеияти равонии Тоҷик бидуни тарҷумон мондааст. Тарҷумони аслии ин воқеият, зиёии Тоҷик, ки бо шиорҳо, супоришҳо ва тарҳҳои идеологӣ одат карда ҳанӯз ҳам қудрат ва зарфияти шинохти воқеияти равонии мардумро надорад. Зимнан, бояд ёдовар шуд, солҳои 80 -уми асри гузашта устод Шакурӣ аз набудани ҳисси ҳастишиносии (фалсафии) эҷодкорони Тоҷик шикоят мекард. Дар бораи неругоҳи Норақ менависанд, вале то кадом сатҳ мавҷуди қудрати будани Тоҷикро нишон додан наметавонанд, ки ин ҷавҳари ҳар гуна сохтмон аст. Ва имруз онҳое, ки аз номи Тоҷик, миллат, давлат ва демократия зиёд ҳарф мезананд агар самимиянд, бояст, ки ҳар се сохтмон; сохтмони инсон, сохтмони ҷомеа ва сохтмони давлатро дар якҷояги бубинанд ва набояд шаҳрванде аз ин раванд берун монад. ...

- **Оё шинохти воқеияти равонии мардум барои сиёсатмардонӣ мо зарур аст?**

Бале, агар сиёсатмардони воқеӣ ва дар паи сохтани ҷаҳони солими мардум бошанд, мебойист аз дарди дили мардум хабардор бошанд. Ба андешаи банда ду чизи муҳим имруз дар ҷомеаи мо дар ҳоли таътил аст, ки бояд бо якдигар саҳт бофта ва тофта бошанд. **Аввал**, он қавме ки бояд гуфтушунидро байни мардум ва бо мардум ташкил кардан тавонанд, чи хеле ки дар боло гуфтем, зарфият ва фаросати шунидани ‘қиссаи Аҳмадаки’ мардумро имруз дошта бошанд андаканд. Мавлоно гуфтае дорад, ки “одам устурлоби ҳаққ аст **ва мунаҷҷиме** бояд ки ин устурлобро шинохтан тавонад” ва воқеан ончи мардум дар дунёи равонии худ ё дар қалб доранд, баёнгари воқеияти имрузаи Тоҷикистон аст, вале мутассифона, **‘зиёӣ’-и Тоҷик**, ки аз китоб нахондан ва бефарҳангии мардум шикоят мекунанд, худ мариз ва дар банди воқеиятанд ва наметавонанд ин воқеиятро ва муаллифони онро шинохтан ва ба мардум фикре дурӯст пешниҳод кардан. Имрӯз мавқеи зиёии асил ва ниҳодҳои илми таҳқиқотиро мустаҳкам ва устувор кардан даркор. Мебояд имрӯз дар Тоҷикистон сармояи фарҳангӣ, сармояи иқтисодӣ ва сармояи сиёсӣ дар ҳамоҳангӣ ба манфиати давлату миллат, на ба манфиати шахсони ҷудогона, кор кунанд. **Дигар** ин ки **давлат** ҳамчун бозингари асосӣ, ки дар шинохти воқеияти равонии мардум манфиатдор аст, мебояд барои ин кор фазо ташкил кардан тавонад. Чи хел ки қайд кардем ончиро ки мардум дар рӯҳ ва ё дар дил дорад воқеан қисмати зиёдаш берун аз **рӯҳи (дил, дунёи равонии)** мардум аст, ки инро бояд шинохт. Дарду ғами Тоҷик ҷаҳонӣ шудааст. Имрӯз ҳарфи мутадовил ва маъруфи Тоҷик “тани сиҳат, дили беғам, хотири ҷамъ” бе бунёд мондааст. Як падар ва ё модари Тоҷик ин ҷост, вале фикру эҳсоси ӯ дар Руссия, Сирия ва дигар сарзаминҳои дунёст. Гуфтан мумкин, ки имруз аксар Тоҷик ҳатто дар ватан дар хона нест ва дар “хона будан” маънии ‘тани сиҳат, дили беғам ва хотири ҷамъ доштан аст.’ Асли бехтари иҷтимоӣ ва иҷтимоӣ, ки дар уллуми иҷтимоӣ имрӯз зиёд менависанд, ҳамин ҳарфи Тоҷикон “тани сиҳат, дили беғам, хотири ҷамъ” аст ва имрӯз фикр мекунам дар ҷомеае, ки бештар ба ҳарфи хуб, ба таҳқиқот, ба мутафаккироне мисли Фройд, Айнӣ, Лакан, Лоик, Қаноат ва Мавлоно зарурат дорад, набояд аз ҳадд зиёд баҳсҳои сиёсии кишварҳои харобгашта, салафӣ, давлати исломиро ва умуман, хушунату кушторро ба воқеияти равонии мардуми одӣ кашид, ки ин таъсири бадтарин ва ноумедкунанда дорад. Аз як тараф аз ҳадд зиёд сӯхбати ҷангу куштор, бехатарӣ ва осебпазирбудани ҷомеаро байни мардуми одӣ бурдан ин мардумро ноумедтар аз давлатдорӣ мекунад ва аз сӯи дигар заъфи ниҳодҳои илми-таҳқиқиро нишон медиҳад, ки воқеан, таҳлили рӯйдодҳои дар сатҳи зарурӣ надоранд. Зиёда аз ин дар ҳоле, ки давлат бо фасод ва маризиҳои дигар ‘дасту панҷа нарм мекунад’ ва ҳануз пурра қудрати барқарор кардани зиндагии мардумро надорад, таркибҳои фарҳангиеро, ки муносибатҳои байниҷаҳонии мардумро солим нигоҳ медоранд, набояд шикаст. Бешак агар раванди сохтани таркибҳои ҷаҳони Тоҷик, яъне таркибҳои иқтисодӣ- иҷтимоӣ ва фарҳангӣ-сиёсӣ воқеан, оғоз шавад, он гоҳ мардум худ воридаи ин раванди созанда мешавад ва умед ба оянда дар дилҳои зинда хоҳад шуд ва мардум мутмаин мешуданд, ки ин корҳо фақат дар ҳарф нестанд. Чиро ки “воқеияти гап”, ки имрӯз дар Тоҷикистон ҳукумрон аст барои бисёриҳо имкони шинохти воқеияти равонии мардум ва фасоду бесалоҳиятии мансабдоронро надода истодааст. ...

- **Ба “шароит ва ё фазои зарурӣ”, ки ишора кардед, камтар равшантар меандоштед, ки ба ҳолати равонии мардум чи алоқае метавонад дошта бошад?**

Инҷо дар назар дорам, ки давлат ки бозингари асосист бояд барои мардум шароити ташакулли субъектро (худӣ, шахсият, фардро) таъмин карда тавонад, ки ин бо фазосозии

ҳар як шаҳрванд анҷом меёбад. Қудрати фазосозии ҳар фард ин маънии шаклгирии муносибатҳо ва ҷомеаи солимро дорад. Ман шахсан бар ин боварам ки дар вучуди ҳар як инсон чун дар таркиби ҳар як ҷомеа **техникаи худӣ- ҳақиқат -қудрат ва фазосой (ҷаҳонсозӣ)** ё бо ҳарфи файласуфи маъруф **Фуко**, технологияи худӣ (technology of the self) зарури муҳиммаст. Мутассифона, имрӯз дар ҷомеаи мо раванди шикастани фард ва ё шахсият дар ҳоли авҷу мавҷи худ аст, ки ин бастагӣ дорад ба заъфи таркибҳои ҷомеаи Тоҷикистон, ки мардум **дар он ҳеҷ имкони барои худ фазосохтанро надоранд**. Баъди пош хурдани Шӯравӣ бояст, ки роҳҳои худсозии миллӣ дар якҷоягӣ бо **раванди сохтмони давлати миллии Тоҷик** дар оила, системаи маориф ва дар ҷомеа ниҳодина мешуданд, ки мутассифона, нашудаанд. Ин аст, ки ба ҷои машруиат додан ба улуми иҷтимоӣ ва болои ташакулли фардҳо ва сохтмони ҷомеаи донишбунёд ва пурқудрат кор кардан мо дар бораи зарурати пешво ҳарф мезанем, ки воқеан, як пешво бо ин ҳама мардуми худбохта, беқудрат ва аз рамзҳои Тоҷики холитар, дар дунёи имрӯз чи метавонад кардан. Як пешво имрӯз воқеан, ба ниҳодҳои пурқудрати илми- таҳқиқотӣ, ниҳодҳои қудратӣ ва истеҳсоли- тақсимоти бо дониш ва таҷрибаи нави ҷаҳони мусаллаҳ ниёз дорад. Имруз насли ҷавон, ки роҳи худшиносии дурустро нагузаштаанд, дар баробари ҳар гуна, ба гуфти ҷомеашинос **Гидденс, 'шароитҳои аблаҳ ё беақлкунанда'** (debilitating circumstances) наметавонанд ба по биистанд. Аслан, насли Шӯравӣ ҳам ба ин маризӣ гирифта буд ва яке аз сабабҳои калидии аз байн рафтани Шӯравӣ, чунон ки файласуфони Шӯравӣ худ иқрор кардаанд, ҳамин тавачҷуҳ накардани ҳизби коммунист ба масъалаҳои маънавиёт ва роҳҳои инсонсозӣ буд. Гузашта аз ин, гуфтан метавон, ки 'сиёсатмадорони' Тоҷик ба ҷои ташкили фазои солими зиндагӣ, худ ин 'шароитҳои аблаҳсозӣ' ё 'корхонаи равшану ҷумшудсозиро' дар ҷомеаи Тоҷикистон ниҳодина кардаанд. Албатта дар ташкили ин корхона хидмати собиқ вазирони маорифи Тоҷикистон назаррас аст, ки воқеан, фалсафаи илм, дониш ва маорифро дарк накардаанд. Имруз маҳсули ин корхонаро дар ҳама ҷо, аз вакили маҷлиси олий то савдогари бозорӣ, метавон мушоҳида кардан. ... Барои исботи ин фикр танҳо лаҳзае мулоҳазаи зиндагии ҳаррузаи мардум дар пойтахт басанда аст, ки он шоҳиди бухрони амиқ дар воқеияти равонии мардум аст. Бубинед, вақте мардум ба чароғаки роҳ эътибор намедиҳанд ва аз роҳ дуруст гузаштан наметавонанд, ронандаҳо ва савдогарони куча барои якдигар фазо қоил нестанд, ва ба таҳқири зан, модар, хоҳар ва падари якдигар машғуланд худ нишонаи шикаста шудани таркибҳои фарҳангӣ ва аз байн рафтани он унсурҳоест, ки Тоҷик аз онҳо 'ақл', 'инсоф', 'фаросат', 'раҳм', 'нангу ор' ва 'шарм' ва ғайра ёд мекард, ки воқеияти равонии Тоҷикро солим нигоҳ медоштанд. Аслан, дар сатҳҳои болотари ҷомеа ҳам ин арзишҳо, дигар кор намекунанд ва мардум барои якдигар **фазои будан** қоил нестанд, чиро ки шароит ва **имкони фазосозӣ нест** ва рақобати солими фарҳангӣ нест чунки мавқеҳоро дар ниҳодҳо, дар корхонаҳо **аз боло** сар карда то поён то ронандаҳои таксӣ, фаррошҳо ва савдогарони кучаву бозор на аз руи фарҳанг ва рақобати солим, на аз рӯи лаёқату таҷриба ва ташкили ақлонии ҳаёт, балки аз рӯи ба кадом маҳал таъалуқ доштан аз рӯи пора додан, ва аз рӯи хешивуу таборӣ ғасб кардаанд. **Лаёқатмандӣ** (меритократия) ки аз қадим боз дар фарҳанги мардуми мо як арзиши марказии ҳаёт буд, дар ҷомеа кор намекунад. Фазо дар ҷомеа бо пул ва ёрии башардӯстона ташкил кардан намешавад ва ҷомеае, ки танҳо ба ин ду чиз такя мекунанд тӯлони ва дур намеравад...

- **Тибқи мушоҳидаҳо дар ин авохир мардуми Тоҷикистон дар як ҳолати ноумедӣ қарор доранд. Эҳсос мекунед? Шумо, ки бештар аз нигоҳи таҳлилгарӣ менигаред, метавонед гуфта, ки ин ҳолатро сабаб чист?**

Бале, дуруст аст! Фикр мекунам чандин солҳо боз дар мо бухрон вучуд дорад ва мардум бо он одат кардаанд ва ҳатто **шахсияту фарҳанги муносибатҳои ҳаррузаи** мардумро ин

буҳрони ба матни ҷомеа табдил ёфта шакл дода истодааст. Ҳаракат, пешравӣ ва тараққӣ (прогресс) дар фикри мардум ва дар ҷомеа нест. Аслан, дар равоншиносӣ, кайҳоншиносӣ, ситемаи вучудӣ (онтология) ва **фалсафии мардумии Тоҷик** ё ба гуфти олмониҳо дар *weltanschauung* -и Тоҷикӣ ҳар чи ки маънии ҳаракат, пешравӣ, тараққӣ (прогресс) ва рушангароӣ дар зиндагиро дошт зеро мафҳуми гардиш ё ҳаракати 'чарх' ё 'чархи фалак' ёд мекунад. Воқеан, суҳане, ки солҳои навадум байни мардум паҳншуда, ки мегуфтанд гуруҳе "чархи фалакаро сварка (кафшер) кардаанд" имруз исбот шудааст, яъне ҷомеа дигар ҳаракати созанда надорад. Воқеан, мағзҳо ва ҷомеа кафшер шудаанд. Шояд гардиш ва ҳаракат дар доираи фарҳангҳои маҳаллӣ ва таърих дар матни ҷумҳури бошад, вале дар матни ҷаҳони имрӯз бо ин инсон ва бо ин ҷаҳони Тоҷикӣ наметавон чархид. Яъне сиёсатмардон то имрӯз **натавонистаанд** ҳаракатро дар вучуди инсон, ҷомеа ва ҷаҳони Тоҷикӣ ташкил кардан ва аслан ин ҷаҳони Тоҷикиро **натавонистаанд** ба вучуд овардан. Фикр мекунам яке аз сабабҳои ин рӯйдод, ки ин чарх (инсон, ҷомеа) намечархад ин аст, ки сиёсатмардони мо ҳанӯз раванди бунёд кардани шароит барои муттаҳид кардани ҳама маҳаллу минтақаҳои Тоҷикистонро дар як ҳуввияти ягона оғоз накардаанд. Бо он ки Тоҷикон **ватани ягона**, муҳити табиӣ ва фарҳангии ягона ва **таърихи ягона** доранд ҳатман гуруҳе, қисмати зиёди мардумро дар фазои дигари ягона, ки он **давлатдорист** ва он ҳам ба ҳамаи Тоҷикон таъаллуқ дорад наметавонанд роҳ додан. Ва ин воқеан, нуқтаи заъфи сиёсии Тоҷикон аст, ки аз Шӯравии собиқ мерос монда, ки сарчашмаи фасод ва дигар маризихост ва имкони ба ҳаракат овардани фикр ва ҷомеаи Тоҷикиро надода истодааст. Дигар сабаб ин аст, ки **аслан, алоқаи вучудии байни мардум ва давлат гум шудааст**, яъне ҳисси бо **давлат будан дар вучуди зиёд мардуми Тоҷик нест ва онро ҳамчун фазои солим ва умедворкунанда наметавонанд ва ихсос намекунанд**. Ва ҳатто касоне ки дар давлат ва наздик ба давлат кор мекунанд нисбат ба кор ва сиёсати давлатӣ самимӣ нестанд. Фикр мекунам вақти он расида, ки **давлат воқеан**, аз дунёи гап, аз дунёи виртуолии интернет ва садову симои Тоҷик, ба воқеияти мардум баргардад ва бо ташкили шароит барои "тани сиҳат, дили беғам ва хотири ҷамъ" барои ҳар як Тоҷик, будани худро исбот кунанд. Давлат танҳо амали (функсияи) идора карда ва пропандаро надорад ва яке аз амалҳои асосӣ ва бунёдии давлат ин сохтани шакли солим ва муваффақи ҳаёти мардум аст, ки дар он воқеияти равонии мардум солим бошад. Ва сабаби дигари набудани ҳаракат, созандагӣ ва тозагӣ дар ҷомеа, он гуна, ки дар боло қайд кардем, ин аст, ки 'сиёсатмардон' дар вақташ шароит барои барқарор кардани механизм ё технологияи солими худӣ- ҳақиқат- қудрат ва фазосозиро дар ҷомеа бунёд накардаанд, ки ин технология воқеан, барои фазосозии афрод ва барои зинда кардани ҷомеа хидмат мекард. ... Ҳарфи Бедил аст, ки гуфта буд "Худро агар ихота кунӣ чархи дигарӣ", ки ишорат аст ба худсозии як инсон ва аслан инсонии огоҳ аст ки ҷомеа метавонад сохтан ва ҳаракатро ба вучуд меоварад. Мутассифона, вазорати маориф ва илми Тоҷикистон натавонистанд шароит барои сохтани инсонҳоро болои илм, дониш ва ҷаҳонбинии дунёи имрӯз бунёд гузоштан. ...

- **"Фалсафаи мардумӣ", яъне чӣ?**

Имрӯз ҷомеаро набояд бо чашми механики-илмӣ дид ва ҳамаро объектҳои идеологии худ ва дигарон пиндошт. Ҷомеа аз мардуми зинда ва фикркунанда иборат аст ва муддати садсолаҳо ҷаҳонбинии худро инкишоф додаанд ва ин сатҳи равони фарҳангии мардумро, ки Хуссерл аз он "ҳаёт- ҷаҳон"(life-world) ёд мекунад, бояд шинохт. Имрӯз мардуме ки ба сиёсат даст задаанд аслан набояд ба ҳаёт-ҷаҳони Тоҷикон бо диди идеологии 'социалистӣ', 'исломӣ' ва ё 'демократӣ' нигоҳ кунанд, ва кӯшиши тарошидани онро дошта бошанд, балки дар ин сатҳи ҳаёт- ҷаҳони Тоҷикӣ бояд маъниҳои созандаро пайдо кард ва

дар ҳамоҳангӣ бо ин муҳити фарҳангӣ ҷаҳоне барои мардум сохт. Фикр мекунам дар ин асри нав танҳо сиёсатмадорони номуваффақ ҳаёт-ҷаҳони мардумро, мисли болшевикон, мавриди ҷарроҳии сиёсӣ қарор медиҳанд. Ва болшевикон бо вучуди истифодаи илм ва сохтани иқтисоду ҷомеаи мардум, воқеан, решаҳои маънавии мардумро канда карда, тарсро дар вучуди мардум ниҳодина карданд. Имрӯз, ки имкони сохтани ҷаҳони мардум бидуни ҳар гуна фитна ва ҷарроҳии сиёсӣ ҳаст, чиро бояд амал накард. Сиёсатмардон набояд танҳо ба дониши филолог –файласуф- шарқшиносҳои шӯравии мо такя кунанд, балки бештар ба улуми иҷтимоӣ диққат диҳанд, ки ба гуфти Ҳабермас “давраи фалсафа гузаштааст”, ва улуми иҷтимоист, ки имрӯз бунёди ҳар гуна сиёсат шуда метавонад. Гуфтаниам, ки сиёсатмадорони Тоҷик аз ҷаҳонбинӣ ва дунёи фарҳангии мардуми худ дур мондаанд ва ба воситаи истифодаи улуми иҷтимоӣ сатҳи фарҳангӣ ва воқеияти равонии мардумро метавон мушахас намудан ва кор гирифтанд...

- **Дар бораи қавме зикр кардед, ки “бояд гуфту шунидро байни мардум ва бо мардум ташкил кардан тавонанд”, ин қавм худ дар кадом воқеияти равонианд? Оё ҳамин “воқеияти гап”, ки ёд кардед ва ин “кафшер шудани чарх” ҳам маҳсули фаъолияти онҳо нест?**

Ҳама дунё ва махсусан боз дунёи Тоҷикон бунёди мифологи-шоирона дорад. Имрӯз воқеияти равонии зиёӣ ва ё интеллектсияи Тоҷикро ғурури милли-таърихӣ ва хотироти сотсиалистии онҳо дар бораи зарурати илм ва рушангарии (enlightenment) болшевикӣ ташкил медиҳад. Воқеан дар ин падида ду чиз ба ҳам мувофиқ наомадааст, аз як сӯ ин мардум тарафдори абармарди Нича мондаанд ва аз суи дигар аз мавқеи дохунда-одина-ғулумон бечоранолӣ мекунанд, ки комилан бо якдигар созиш надоранд. Ин гуна ҳаракати аҷиби милли- сотсиалистӣ оянда надорад ва он наметавонад ба ҳаракате чун ҳаракати милли- сотсиалистии Ҳитлер табдил ёбад вале онҳое, ки дар дохил душман меҷуянд аз ин гуна падидаи мариз барои дар дохил фитна андохтан метавонанд истифода бикунанд. Ин падида худ кушандаи ақл аст. Воқеан, аз воқеияти равонии мардум ва сатҳи фарҳангии мардум хабар надоранд, чиро ки тарҳҳои илми- таҳқиқотӣ дар баробари шинохти вазъияти Тоҷикистон умуман нест. Инчунин имкони гуфтугуи илмӣ хело маҳдуд аст ва масалан танҳо дар толори Академияи Улум, ки баъзан гузоришҳои озодӣ академикӣ баргузор мешаванд ва он ҳам дар доираи маҳдуда ва сарҳадҳои эпистемологии (донишии) намояндагони Ҷаҳони Андеша. Мутассифона, намояндагони маҳфил, ки инсонро то сатҳи мавҷуди биологӣ пойин кардаанд, аз Ҷамшед ва Эйнштейн ҳарф мезананд, воқеан эҷодкори ҳамин фикрҳои бо ҳам мухолифи милли- сотсиалистианд, ки маҳдудаи танг ва хурофот ба онҳо имкони доштани фикрҳои баландтарро намедиҳад ва аз камчуръатӣ наметавонанд мушкилоти имрӯзаи ҷомеаро зикр кардан ва аз ин рӯ, “мардонавор” худро душмани марг гирифтаанд. Фикр кунам, он чи Карл Шмит дар бораи болшевикон гуфта буд бо мавқеи Ҷаҳони Андеша ҳам созгор аст, ки “Он ҳаёт, ки дар баробари худ танҳо маргро ҳамчун зид мешиносад, дигар ҳаёт нест балки беқудратӣ ва бечорагист. Ҳар он ки душмане дигар ҷуз марг намедонад ва маргро душмани худ шинохта, ҳеҷ чиз нест ҷуз механизми холие, ки ба марг наздиктар аст, ки ба ҳаёт.” (Шмитт 2007, 95) Меандешам, ки барои гуфтугӯ ва гузоришҳои илми фазои васеътар ва бо сарҳадҳои эпистемологии васеътарро ташкил кардан зарур аст. Зиёии Тоҷик, ки дар банди хурофот монда ва доду фарёд мезанад, ки “”Ёддоштҳо”-и устод Айни бояд китоби рӯи мизии ҳар як Тоҷик бошад”, бояд донад, ки имрӯз агар муаллифони воқеан даркориро, ки болои мизии Тоҷик бошанд номбар кунем, наметавонанд болои мизе ғунҷидан, вале аслан онҳое ки мехоҳанд илмро ба раванд табдил додан бояд болои миз ақалан китобҳои Бордье (Pierre Bourdieu), Кангулем (Georges Canguilhem), Лотард (Lyotard), Кон (Thomas Kuhn), Бачелард (Gaston Bachelard) Латур (Bruno Latour), Ҳакинг (Ian

Hasking) ва дигаронро бояд дошта бошанд ва тасаввуроти равшан дошта бошанд, ки илм бо ҳаёт чи пайванде дорад. Дар ёдам ҳаст, дар мавриди ин ки давлат бе илм намешавад, устодон А. Турсунов ва М. Илолов ҳам соли 2012 сӯҳбате муфиде доштанд. Имрӯз дар Тоҷикистон мушкилоти байни дин ва илм нест, чунон ки роҳбарони академияи уллум мегуянд, балки мушкилоти набудани фаҳмиши дар кадом нуқта будани сатҳи илм дар дунёи имрӯз аст, инчунин мушкили мудирияти дурусти илм ва аз ҳама муҳим набудани сармояи иқтисодии зарури барои ба ҳаракат даровардани илм ва уллуми иҷтимоӣ дар Тоҷикистон аст. Бовари дорам, ки сабаби дигар ва устуворӣ набудани фазои фикрии мустақил дар Тоҷикистон ин аст, ки аксари мардуми дар давраи истиқлол унвони илмӣ гирифта аслан аз илм ва дониш дуранд ва қобилият ва зарфияти таҳлил ва танқиди илмии воқеияти Тоҷикистонро надоранд. Ин гуруҳ зиёданд, ки аксар дар роҳбарии ниҳодҳои илми таҳқиқотӣ, донишгоҳҳо ва шуъбаҳои донишгоҳҳо нишастанд, ки аслан ба истехсоли дониши мувофиқ барои инсон ва ҷомеа машғул нестанд. ...

Воқеияти равонӣ дар инҳисори ҷилва...

Шоҳи мо дар анҷуман дигар, ба хилват дигар аст...

Бедил

- **Ин ҷо дар бораи бунёди мифологӣ- шоиронаи дунёи Тоҷикон ёд кардед, вале дар бораи он тавзеҳе надодед, оё ин маънӣ ба гуфтугуи мо рабте дорад?**

Бале, ин ҳам яке аз унсурҳои фарҳанги қадимаи Тоҷикон, ки дар боло ҳамчун ҷаҳонбинии Тоҷикон (Weltanschauung) ё фалсафаи мардумии Тоҷикон ишора кардем ва тафаккури мифологӣ -шоирона таркиби созандаи фарҳанги мардуми мост, ки решаи қадимӣ дорад ва новобаста ба ҳар як дину оин ва ё идеология ки дар ин минтақа ҳуқумрон намешавад ин унсур дар кор аст. Воқеан, зебост ва қудрати шинохти маъниҳо ва қудрати маъниофарини дорад. Ин маънӣ ба ду сабаб дар ин сӯҳбат ёд шуд. Аввал, дар муносибати пешво ва наҷоти мардум, ки дар бофтани қиссаҳои аз воқеият дур истифода мекунанд, ва дигар, дар масъалаи зери ҳуҷуми ду ҳаракати оштинопазир, салафиҳо аз як сӯ ва аз сӯи дигар аз тарафи миллатӣ -болшевик –дахриҳо мондани фарҳанги миллӣ -исломии мардуми Тоҷик. Бубинед, ман фикр намекунам, ки андешаи пешво доштанро танҳо дар шӯравии собиқ дар маъзи ин мардум ҷо карда бошанд, балки ин мардуми ҷабрдида дар зершуури худ таърихан ва баҳусус имрӯз дар фикр ва орзуи як пешво ҳаст, ки воқеан мардумро муттаҳид ва мушкилотро ҳал кардан тавонад. Ин падидаест қадима ва дар дунёи нав ҳам мардум ба он зарурият доранд, агар ба гуфти Ҳайдеггер элитаи сиёсии атрофи пешво тавонад дар ҷомеаи коре кардан, Мутассифона, дар Тоҷикистон ‘элитаи сиёсӣ’ махсусан ду корро натавонист анҷом додан ва ба давлат, яъне ба мардуми Тоҷикистон гуфтан метавон, хиёнат ҳам карданд... **Якун**, дар бораи ҷаҳонишавӣ зиёд ҳарф заданд ва нашинохтанд, ки ин раванди ташаккули низоми нави ҷаҳонист ва ин ҷо ҳанӯз назарияи Ҳегелии Хоҷа ва Ғулом даркор аст. Дар ҳамин ибтидо, баъди сулҳи Тоҷикон, бояст раванди сохтани бунёди истиқлол сурат мегирифт, ки он имкони аз байн бурдани технологияи душмансозиро дар дарун ва мушаххас кардани душман ва дӯстро дар сатҳи байналхалқӣ меод, ки ин бо гуфти Шмитт “нуқтаи олии сиёсат” аст. Технологияи душмансозӣ дар дохили як давлат, ки моли шӯравии собиқ буд бояд шинохта мешуд, ки он ҷавҳари ҷанги шаҳрвандӣ ва нигоҳ доштани заъфи Тоҷикистон аст. Яъне, элитаи сиёсӣ аз фурсате, ки имкон дошт ҳама мардуми Тоҷикистонро воқеан, (атрофи пешво) ҳамчун миллат муттаҳид кунанд, натавонианд истифода кардан ва бовариро бо тарс иваз карданд. Ва ин падидаи шӯравиреша яке бунёдҳои аслии бӯҳрон ва ҳолати бади равонии Тоҷикистон аст. Дуруст мебуд, агар имруз қисмати зиёди ‘элитаи сиёсӣ’; ҳуқуқшинос ва сиёсатшиносонро, ки “шоирона” ҳарф мезананд, яъне ‘бе гиреҳ’ ҳарф мезананд вале дар ҳаёти мардум гиреҳ эҷод мекунанд, чун фикри таҳлилий- танқидӣ дар бораи ҷомеаи худ ва ҷаҳони имрӯз

надоранд, иваз карда шаванд. Ҳоло он ки қисми зиёди онҳо сазовори ҷазоянд чиро ки муртакиби чунин ҳолати ашё ва чунин ҳолати равонӣ дар Тоҷикистонанд. Элитаи сиёсии воқеӣ бояд вучуд дошта бошад ва агар не онро бояд ташкил кард ва новобаста ба маҳал, мазҳаб ва миллат, балки аз онҳое ки барои манфиати миллат ва давлати Тоҷикистон хидмат карданианд. **Дуюм**, ‘элитаи сиёсӣ’ ба ҷои истифодаи ақлу илм ва сохтани бунёди ҷаҳони муттаҳидкунандаи Тоҷикистониён, аз номи ақлу илм як ҳаракати “рушангароии”-болшевикӣ дар муқобили фарҳанги миллии худ ташкил намудаанд. Боиси таассуф аст, ки роҳбарони Академияи Улум, ки лоф аз реактори ядрои ва телескопҳои ҳозиразамон, ки дуртарин галактикаҳоро метавон дид мезананд, наздиктарин ва заруртарин чизро дар нисбати ин масъала дидан наметавонанд, ки сатҳи сиёси -фарҳангӣ ва иқтисодии иҷтимоии мо то кучо ҷавобгӯи корҳои илмист, ва шинохтаанд, ки мушкил аслан дар тафаккури илми технологияи мардум нест, балки мушкил дар иродаи сиёсии паст (сатҳи тапақ), фасод ва набудани бунёди мустаҳкамҳои саноати -иқтисодист, ки имкони илмро ба наҷотдиҳандаи миллат будан надода истодаанд. Дигар ин, ки бисёри олимони мо имрӯз мавқеи равшани шаҳрвандӣ надоранд ва ин ҳам дар осебпазирии ҷомеа ва шаҳрвандон нақше ҳалкунанда дорад. Хуб мешуд осори Гейзенберг ва академик Сахаровро хубтар меҳонданд. Инчунин мавқеи сусти муҳақиқони Тоҷик дар раванди тақсими арзишҳо, идеяҳо ва идеалҳои мардуми Тоҷик ба “миллӣ” ва “исломӣ”, ки ин худ раванди сусти кардани имунитети худмуҳофизатии мардум дар баробари ҳар гуна ифротгароӣ буд ва ҳаст, боиси таассуф аст. Бо ин кор ба як ҳолати бади дигари равонӣ дар ҷомеа ба шароити шизоидӣ, асос гузоштан. Ин ҳолатест, ки дар вучуди як инсон ва ё ҷомеа, ки ҳиссиёт аз ақл ҷудост ва имкони тасмимгирии дурустро ба мардум намедихад. Аслан, ин ҳама сиёсате буд муқобили будани як пешво дар ҷомеа, ки ‘элитаи сиёсӣ’ дар Тоҷикистон роҳандози кард. Воқеан, як пешво дар гирди худ ба элитаи сиёсии пухта ва ба мардуми огоҳ ва боирода ниёз дорад, то тавонад давлатро мустаҳкам намудан ва миллатро соҳиби реактори ҳастай ва телескопи ҳозиразамон намудан. ...

- **Оё ҳамин “шароити шизоидӣ” ва “шароити дебилкуннонӣ” номи дигаре барои воқеияти равонии ҷомеа нестанд?**

Агар ном ҳам набошанд, ин падидаҳо, дар шаклигирии воқеияти равонии мардум имрӯз нақше муҳим доранд. Бубинед, забон ва ҷомеа дар ташаккули худӣ (субъект, шахсият) нақше муҳим дорад ва худиро (субъектро ё як мавҷуди фикркунандаро) наметавон аз ҷомеа ҷудо кард. Ва маълум аст, ки чи гуна ҷомеае дорем бо таркибҳои хароб, ки элитаи сиёсӣ аслан бояд аз мустаҳкам кардани ин таркибҳои иқтисодии иҷтимоӣ ва фарҳангии -сиёсии ҷомеа корро оғоз мекард то дар ин раванд забон ва худии солими бо ҳам мувофиқ шакл мегирифт. Вале чунон, ки шоҳидем сиёсатмардон бо гуфти Нича танҳо аз “қонунгузори забонӣ” кор гирифтанд то тавонанд “як чизи дуруғинро ҳамчун чизе воқеӣ нишон диҳанд”. Аслан ин маризи байни коммунистҳои мо дар давраи шӯравӣ одат шуда буд ва ин маризии касонест, ки аз давлатсозӣ ва давлатдориҳои худӣ бегонаанд. **Ва имрӯз ин санъатро ба сатҳи ‘ирфони сиёсӣ’ расонидаанд, яъне дар ҷомеа созандагӣ ва амал нест вале мегӯянд, ки шукрона кунем ягон вақт мешавад, ё “Об кам ҷӯ ташнагӣ овар ба даст”.** Вале беҳтар мебуд як бор ин элитаи сиёсӣ аз хоб бедор мешуданд, ки бас аст дар баробари пешво ва дар баробари давлат (мардум) зиёд дурӯғ гуфтан. **Дар Тоҷикистон рӯйдодҳои зиёд шуданд, ки имрӯз бояд онҳое, ки дар ташкили он рӯйдодҳо даст доранд дар баробари қонун, давлат (мардум) ҷавоб диҳанд ва ончиро, ки ба ҳама мардуми Тоҷикистон таълуқ дорад ба онҳо баргардонанд. Дер ё зуд ин кор амалӣ шуданист.** ...Бубинед, чи хел ки дар боло ҳам зикр кардем имрӯз имкони фазосозӣ барои мардуми алоҳида саҳт мушкил аст. Агар аз як тараф, бунёди механизми худӣ –ҳақиқатқудрат ва фазосозӣ дар ҷомеа ниҳодина нашуда, аз тарафи дигар, фасод ва маризиҳои дигар, ки дар ҷомеа ҳукумронанд имкони фазосозиро намедиханд. Ин аст ки мардум аз ватани худ рӯ ба гурезанд...Ин ҷо имкони давлат дар ташкили фазой созанда барои ҳама

бештар аст, вале ба ҷуз сармояи фарҳангии замонавӣ ва сармояи иқтисодӣ боз сармояи сиёсӣ зарур аст, яъне як сиёсатмадор бояд огоҳ бошад, ки аз ниҳодҳои илми таҳқиқоти ҷи гуна дониш ва хабар мегирад ва онро ҷи гуна истифода кардан мебояд. Имрӯз, дар ҷомеаи Тоҷик фазои фарҳанги- сиёсии фаҳмиш ва гуфтугӯро ташкил кардан мумкин аст, вале аз сабаби набудани ирода ва мудирияти сиёсӣ дар ниҳодҳои илми таҳқиқотӣ ва инчунин набудани дониш ва таҷрибаи зарурии коркунони ниҳодҳои илми-таҳқиқотӣ ин корро ба ниҳодҳои қудратӣ ҳавола кардаанд. ... Масалан, масъалаи баҳси дунявият ва дин дар Тоҷикистон тарҳҳои таҳқиқи- таҳлилии ҷомеашиносӣ, антропологӣ, равонковӣ ва ғайраро дар матни Тоҷикистон талаб дорад, ки мутассифона нестанд. Ва дигар ин, ки аслан бештари таҳқиқотчиёни Тоҷик, имрӯз ончиро, ки мутаффакирони имрӯзаи пешрафтаи Шарқу Ғарб мисли Ҳабермас (Jurgen Habermas), Чарлз Тейлор (Charles Taylor), Ҷон Равл (John Rawls), Абдулкарим Суруш, Муҳаммад Аркон (Muhammad Arkoun), Абдо Филали-Ансари (Abdou Filali-Ansary) ва дигарон дар бораи дин ва дунявият гуфтаанд, инчунин муҳаққиқони зиёдеро дар улуми иҷтимоӣ, ки дар матнҳои гуногуни дунё таҳқиқотҳои амиқ дар бораи дин ва дунявият, дин ва сиёсат доранд надидаанд ва намехонанд, ки он бешак барои шинохти хубтар ва амиқтари матни Тоҷикистон кӯмак арзишманд дошт ва дорад. Сифат ва таркиби ташкилӣ гузоришҳои дар толори Академияи Улум гузаранда худ шоҳиди вуҷуд доштани шароити шизоидӣ, дар ин маврид ҳукумронии ҳиссиёт болои ақл, дар ин маҳфили ‘академикист’.

- Психология, ё ҳамон ҳолати равонии мардум аз 10 соли қабл фарқ дорад? Агар ҳа, бо ҷӣ?

Ин ҷо аввал, як ҳарфро амиқ бояд кард, ки вақте ‘психология’ ё ‘равоншиносӣ’ мегӯем мо фанни омӯзиш ва ё равиши шинохт аз ҳолати рӯҳӣ ё равонии шахс ва ё ҷомеаро дар назар дорем, ки аз ҳолати равони фарқ дорад, ки яқум ин роҳи шинохт аст ва дуввуми ин рӯҳ ё равони мардум ва ё ҷамъият аст, ки объекти шинохт ва таҳқиқ аст. Бисёриҳо, махсусан ҳамин шабу рӯз дар ин масъала менависанд зеро мафҳуми “психологияи ҷамъиятӣ” ё “равоншиносии ҷамъиятӣ” ҳамин ҳолати равониро дар назар доранд, ки нодуруст аст. Маълум аст, ки ҳар ду мафҳумро аз аз забонҳои дигар мисли туҳфа қабул кардаанд ва имрӯз фикр дар бораи мо дар воқеияти мо реша надорад. Ба хусус вақте, ки ба китобҳои сад сол пеш навиштаи дигарон така мекунанд ва мехоҳанд дунёи равонии мардумро тафсир ва тасхир кунанд, номумкин аст ин воқеиятро шинохтан. ...Воқеияти хароби равонии мардум ҳамон аст, ки даҳ сол пеш буд, фақат бо фарқият бо он ки даҳ сол пеш, яъне солҳои 2005 -2006 мардум умед доштанд, аз ин ҳолати барзаҳӣ ё ‘гузариш’ ба ҷое ё ба фазои озодтар ва беҳтаре хоҳанд расид. Мардум чунон, ки дар интизори пешвояе ҳаст, ҳамеша дар интизори ҷамоате фарҳангӣ ва шаклгирии ҷомеае комилтар аст. Даҳ сол пеш ҳануз мардум ба ваъдаҳо ва бахшиданҳо, ки дар сулҳномаи байни Тоҷикон ёд шуда буд умед дошт, ки акнун дар ин байн шароити инсонии будан сохта мешавад. Фазои солими сиёсӣ дошт шакл мегирифт. Мутассифона, ба ҷои созандагӣ, ба ҷои бартараф кардани мушкилоти ошкоркардаи бӯҳрон, гурӯҳе бо ташкили ‘воқеияти гап’ ва фитнаҳо умри бӯҳронро дарозтар карданд. Аслан калимаи кризис (crisis) аз Юнонӣ, аввал маънии тақсим шудан (separate) ва боз маънии тасмим (decision) гирифтанд дорад, яъне лаҳзаест, ки мушкилотро, рӯйдодро бояд шинохт ва тасмим гирифт. Қисмате аз мардум ба бӯҳрони давомдор одат кардаанд ва ин бӯҳрон акнун то ҷое ба матни ҷомеа табдил ёфта ва муносибатҳо ва шахсиятҳоро шакл медиҳад. Инчунин фитнаҳои фоҷиабор, ки дар ин муддат дар ҷомеа гузаштанд албатта таъсири амиқе дар ҳолати равонии мардум дошта ва воқеияти хароби равониро харобтар намуданд. Воқеияти бади равонӣ дар Тоҷикистон, бо истилоҳи Абулмаъонӣ Бедил, дар “инҳисори ҷилва” мондааст. Ба ғайр аз ‘инҳисори ҷилва’ боз ҷи хеле, ки дар боло қайд кардем гуфтугӯҳои зиёд дар бораи кишварҳои ҷангзада, дар бораи куштор ва хушунат дунёи равонии мардумро боз ҳам харобтар месозад. Хуб мешуд муҳаққиқони мо осори файласуф ва нейросантис Антонио

Дамасиоро (Antonio Damasio) тарҷума карда мехонданд, ки нақши эҳсосот дар тасмимгири ва ташкили ҳаёти як инсон чи қадар калидист. Ва дигар чиз, ки дар ин даҳ сол дар дунёи равонии мардум пайдо шуда ин аст, ки элитаи сиёсиеро, ки мардум умед ба онҳо доштанд, ки кореро метавонанд ба анҷом бирасонанд, худ ноумеданд. Ва ин нохуштарин нуқтаи ин гуфтугӯст. ...

- **Оё ҳамин бӯҳрони давомдор барои субот ва амнияти мо хатарнок нест? Мардуме ки дар ин бора зиёд ҳарф мезананд ва ҳама чизро ба гардани душманони хориҷӣ мепартоянд, дар ин бора чи мегуфта бошанд**

Ба фикрам асли хатар барои субот ва амнияти мардум ва давлат ҳаминчост. Имрӯз дар ҳамин нуқтаи таърихӣ ки қарор дорем, зиёд касоне, ки дар бораи субот ва амнияти миллӣ, ки зарур аст ва дар хатар аст ҳарф мезананд, мутассифона ин асли хатар ба субот ва амнияти миллиро нашинохтаанд ва ё чашм мепӯшанд. Бале, субот ва амнияти миллӣ зарур аст вале ин маънии ҳеч қор накардан, ва ба хусус ба фасод ва маризиҳои дигари 'сиёсатмардон' чашм пӯшиданро надорад, ки ин худ асли хатар аст, чиро ки аввал хатар дар баробари созандагии давлату миллат аст ва дуум ин ки ҷомеаро дар баробари ҳама гуна хатарҳои беруна осебпазир мекунад. Яъне ин бӯҳрони давомдор худ муқобили он унсурҳои зарурист ки пеши ҳар гуна хатари берунаро гирифтанд метавонанд. Бубинед, қисмати зиёди мардум бо сабаби аз маҳаллҳои дигар будан ва акнун бо сабаби қашшоқӣ дигар фарогири раванди созанда дар Тоҷикистон нестанд, чиро ки ин инчунин раванд вучуд надорад ва танҳо раванди 'ҷомеаи сармоядори' сохтан барои гурӯҳе хурд дар авҷ аст. Ва ин қисмати зиёд дар воқеияти равонии пурхушунат зист доранд, ки ҳудӯҳои ин воқеият дар кишварҳои ҷангзада баохир мерасад. Аз ин бӯҳрони давомдор ё ба таъбири Валтер Бенҷамин 'ҳолати фавқулода', ки дар Тоҷикитсон ба шакли ҳаёт табдил ёфтааст, ҳар гуна манфиатҷӯи диҳилӣ ва хориҷӣ хуб истифода кардан метавонад. ... Воқеан, ин бӯҳрони давомдор роҳро на ба прогрес (созандагӣ, пешрафт, тараққӣ) балки ба регресс (қафомондагӣ, парокандагӣ) кушодааст. Ин ҷо қадом хатарноктар аст... давлату миллатро насохтан, ки он худ сохтани пояҳои иқтисодӣ -иҷтимоӣ ва фарҳангӣ- сиёсии ҷомеа аст ва он худ истиқлоли воқеӣ ва сифати баланди ҳаёти ҳама мардуми Тоҷикистон аст, ки ин худ ваҳдати воқеии тамоми мардуми ин мамлакат аст дар баробари ҳар гуна душман ... ва ё душманони хориҷӣ ва хоҷагони хориҷи ки ҳанӯз ба таври расми дар сатҳи дарқори мушаххас нашудаанд. Душмани воқеӣ вақте шинохта мешавад, ки мардуми Тоҷикистон раванди созандагии воқеии давлат ва ин ватанро дар якҷояги оғоз кунанд...

- **Дар умум психологияи мардуми тоҷик таърихан чунин буда, яъне бечуръат? Дар баъзе сарчашмаҳои адабиётӣ ишора бар қасорату фарҳангӣ будани мардум мешавад. Ин аз нигоҳи илмӣ асос дорад? Ба назари шахсии Шумо мардуми мо нотарс аст, ё баръакс?**

На, чунин нест. Рӯҳ ё равони инсон сатҳест, ки маънавиёти инсон шакл мегирад, худӣ вобаста ба сатҳи дониш ва таҷриба шахсияти инсонро камол мебахшад. Ин сатҳест, ки ба гуфти амиқи равоншинос Ҳилман (Hillman) аз худ махсусан дар лаҳзаҳои патологӣ дарак медиҳад, маъниҳоро ба воқеият ва воқеаҳоро ба таҷриба табдил медиҳад, бо муҳаббат муносибат мекунад ва бо марг муносибате махсус дорад. ...

- **Патология, яъне чӣ?**

Калимаи Лотинист, ки реша дар забони Юнони дорад ва маънии омӯзиши эҳсосот аст. лаҳзаҳои патологӣ ки аз қавли Ҳилман дар ибтидоӣ суҳбат ёд карда будем, аслан ҳамин лаҳзаҳоеанд, ки имрӯз мо дар Тоҷикистон дорем, ки бӯҳрони давомдор арзишҳо, бовариҳо ва амнияти моро зери суол бурдааст. ... Ин ҷо вақте дар бораи Тоҷик ва тарс ҳарф мезанем набояд фаромуш кард, ки Тоҷик воқеан мардумест фарҳангӣ ва созанда ва

инсони фарҳангӣ имкони шинохти тарс, ҳасад, бахилӣ, қаҳру ғазаб ва дигар хусусиятҳои ҳиссию дорад ва метавонад онҳоро идора кардан. Як инсони фарҳангӣ метавонад гиря кардан ва дар баробари ҳар гуна хатар бошууро на бетарс будан. Мардуме, ки фарҳангист метавонад ҷанговар ё дар забони Тоҷикони қадим ‘нар’ тарбият кардан. Ва ҳануз баъди турктозиҳои зиёди таърихӣ ва манқуртикунонии шӯравӣ дунёи равонии мардум тухми зиндадилӣ, ҷавонмардӣ ва шуҷоат дорад. Хотираи таърихии мардум воқеаҳои пурдаҳшате мисли “турктозӣ”, “солҳои 30- юм” ва дар Бадахшон “омадани афгон”- ро ёд дорад, ки ба гуфти Фройд дар равони мардум ҳам нақше гузоштаанд ва солҳо боз аз худ дарак медиҳад. (Freud [1919] 1953 :220). Мутассифона, имрӯз фарҳанги Тоҷикро шикастаанд ва арзишҳои, ки садсолаҳо боз Тоҷикро Тоҷик нигоҳ медошт таҳқир кардаанд. Масалан, имрӯз номусро, ки бунёди ғурур, шуҷоат ва ҷавонмардии Тоҷик аст, бисёрии академикҳои мо аз ёд бурдаанд ва ё ҳарфи “кӯчагӣ” ва ‘эҳсосотӣ” меҳисобанд. Аз Абунастри Форобӣ, Ибни Сино ва Тусӣ то имрӯз мардум номусро ҳамчун низом, қонун, моликият, тилло ва бунёди шахсият, хоҷагидорӣ ва ватандорӣ мешинохтанд. Ва ин унсурест, ки имрӯз ҳам дар вучуди мардуми мо дар кор аст. Фикр кунам вақте, ки дар ватан бунёди фарҳангу иқтисод шикастааст ва қонун кор намекунад ин худ ғуруру номуси мардумро заиф мекунад ва муҳтоҷи ғайр. Мардум аз ҳоли муҳочирони мо дар Руссия нақл мекунанд, ки зиёд мардум аз худ наметавонанд дифоъ кардан. Қиссаи овардаи устод Барзу дар Нигоҳ дар бораи тарси Тоҷикон, воқеан намунаи ин ҳолатест, ки Гидденс қайд карда буд, ки мардуми худношинос дар “шароитҳои дебилкунанда” аз худ ҳимоят кардан наметавонанд. Ва чи хел ки шоҳидем ҷавонон аввал инчо ба “равшану ҷумшуд” табдил меёбанд ва пас ба Руссия сафар мекунанд. Ин ҳамаро бояд шинохт, таҳқиқ кард ва аз реша дигар кард. Ин кор танҳо бо гап намешавад. Ба хусус вақте дар оила ва дар ҷомеа роҳҳои худӣ - ҳақиқат -қудрат ва фазосозӣ ниҳодина нашудаанд ва шароит барои амал кардани онҳо вучуд надорад насли нав бештар дар баробари арзишҳо, идеяҳо ва рӯйдодҳои ғайр осебпазиранд ва бардошти даркори кардан наметавонанд. Ва ҳар давраи замони роҳҳои худсозӣ ва фазосозӣ дониш ва таҷрибаи навро талаб доранд. Ин равандест, ки аз шубҳа ва дониш оғоз шуда, ба инсон имкон медиҳанд, ки ба гуфти баъзе аз мутафакирон, “ба бозии ҳақиқатҷӯӣ ва адолатҷӯӣ” (Socrates, Foucault) дохил шавад, унсурҳои равонии кӯдак мисли ирода, ақл, ҳиссиёт ва хаёлот тарбия ёбанд ва шакли солим гиранд. Инчунин инсони роҳи худсозӣ рафта метавонад бо дигарон гуфтугӯӣ баробар доштан, бо воқеияти худ рӯ ба рӯ шудан, мардонагии ақлӣ доштан ва тавоноии шинохтан гуфтани ҳақиқатро доштан. Дар ёдам ҳаст, ки яке аз вазирони маорифи собиқӣ мо ба ғайр аз масъалаи кабули духтарон боз дарс додани “фанни таҳамулпазири”-ро дар мактабҳо пешниҳод карда буд, наметавонам тақдирини ин фанн чи шуд?

- **Воқеаҳои охир нишон медиҳанд, ки мардум гуиё аз як нерӯе ҳарос доранд. Аз ин хотир барои дифоъ аз ҳаққу ҳуқуқи худ садо баланд намекунанд. Оё чунин аст?**

Воқеият чунин аст, ки мардум дар сатҳҳои гуногуни фарҳангии фаҳмишанд. Ҷомеаи аҷибешакл гирифтааст. Ин чо садо баланд намекунанд ва шояд гурехтаҳо садо баланд кунанд вале ин садоҳо шунида намешаванд. Қонунҳо, рамзҳо ва роҳнамо дар ҷомеа вучуд дорад, вале мардум мушкилоти худро, зиндагии худро аз рӯи дигар қонуну қоидаҳо ташкил кардаанд. Бисёриҳо аз ин ҳарос доранд, вале амалдорон мегӯянд бо ин кор “зиндагиша меёва”. Масалан, дирӯз як ронанда ба дигараш, ки пеши роҳи дигаронро гирифта буд ва мехост зиёдтар одамонро ба ‘маршруткаи’ худ дохил кардан, фарёд мекард “Эй ҳай къ ... ин светофори хунатай?” вале ронандаи “маршрутка” на ба чароғак ва на ба ронандаҳои қафо диққат наметод ва фарёд мекард “15- да- да биё, 15- и саросемада биё...”. Мардумро дигар мушкилоти ҳаррӯзаи ҳаёти банд кардааст, ки барои худ ва наздикони худ нон пайдо кунанд. Аз ронандаҳои нақлиёти хатсайрҳои шаҳр то савдогарони кӯча, ки бо милитсия ҳолати мушу гурбаро доранд, дар ҳамин ҳоланд. Медонанд, ки иҷрои нишонаҳои чароғак барои ронандаҳо ва пиёдаравҳо қонун аст, вале на ҳама дигар онро

риоя мекунанд ва ҳамчунин дар дигар сатҳҳои ҷомеа қонунро намебинанд ва эътироф намекунанд. Яке аз муаллимони донишгоҳ мегӯяд, “дар ин ҷомеа оила дошта боши, муттаҳамӣ, яъне маҷбури ба пора гирифтани ва ба пора додан”. Инчунин “тоҷикиш кн” ва “як балаш мекнем” маъниҳои фароқонунӣ ва фарофарҳангӣ дар Тоҷикистонанд, ки ҳам аз сатҳи бифарҳангӣ ва фасод дарак медиҳанд. Ҳолати мардум дар чунин ҷомеа мисли ҳолати мардумест, ки дар “маршруткаи саросема” нишастаанд, вале маршрутка аз ҳирси зиёди ронанда, ки барои ҳамкасбони худ фазои будан қоиладар нест, аз ҷой наҷунбида истодааст. Ин шакли ҳаёти тоҷикист. Ва ҳамин нерӯ, ки ҳанӯз бисёриҳо ба ин шакли ҳаёт одат кардан наметавонанд, набудани бехатарии вучудӣ ва иҷтимоист, яъне мардум ба ҳастии худ ва ба ‘ёфтани зиндагии худ’ ба таври инсонӣ ва қонунӣ дар ҷомеаи имрӯзаи Тоҷикистон бовари надоранд. Сафари оммави ва маҷбурии мардум ба дигар кишварҳо, ба хусус ба Россия ҳамин аст. Дигар чизи нигароникунанда, ки мардум аз он ҳаросдоранд, ин аст ки фаҳмидаанд, ки онҳоеро ки мардум ба онҳо умед дошт, ки давлат ва миллатро месозанд, худ нотавону ноумеданд. ...

- Оё шинохти воқеияти равонӣ барои ҳалли ин мушкилот кӯмак кардан метавонад?

Бале, мекунанд. Аз қиссаҳои қадимаи Тоҷикист, ки дар шаҳре деве пайдо шуда буд ва мардумро азоб меод, мардони хирадманд оина сохтанро ва дар баробари дев нигоҳ доштани онро маслиҳат дода буданд. Ҳар мушкилоте ки шинохта шуд ҳалли он осон мешавад. Имрӯз дар ҳама қисматҳои улуми иҷтимоӣ таъсири лингвистика ва психоанализ (равонковӣ) ҳамчун роҳи шиноخت зиёд аст. Фикр кунам, то ҷое сабабаҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ-сиёсии чунин воқеияти бади равониро дар боло зикр намудем. Мушкили мо дар ин аст, ки ниҳодҳои илми таҳқиқоти бо мактабҳои нави фикрӣ ва илми таҳқиқотии пешрафтаи ҷаҳонӣ, бо назарияҳо ва роҳҳои таҳқиқ ба таври даркори шинос нестанд. Бубинед вақте дар бораи равоншиносии иҷтимоӣ ҳарф мезананд ҳатто дар бораи Фройд, ки бо кашфи зершуур (unconscious), бо гуфти худаш ва эътирофи дигарон, дар илм табадуллати Коперникро такрор кард ёд намекунанд вале бештар ба Фейербах такя мекунанд то шуур ва ҳолатии равонии мардумро дар Тоҷикистон шинохта бошанд. Бо гуфти Фройд то ӯ мардум фикр мекард, ки шуур марказест, ки ҷаҳони инсонӣ гирди он мечарҳад, вале кашфи зершуур исбот кард, ки на, он чи инсон бошууроно “ман” мегӯяд, он қадар дар ҳонаи худ, яъне дар дунёи равонии худ ҳуҷаин нест, балки дар банди афкор ва хоҳишҳоест, ки аз зершуур мағзи ӯро идора мекунанд ва дар амалҳои ӯ нақши муаянқунанда мебозанд....

- Метавонем гуфтан, ки паси он нерӯи пинҳонӣ кист?

Бубинед, ҳама чун занҷир ба ҳам пайваст аст, воқеияти дурушти равонӣ, ки ҳосили бухрони давомдор дар мамлакат аст аз фитнаҳои об меҳурад, ки беқобилӣ, бесалоҳиятӣ, бифарҳангӣ ва фасодзада будани элитаи сиёсии мамлакатро мепӯшонанд. Фазои иҷтимоӣ ва механизми истеҳсоли ин фазо шикаста шудааст ва мардум ҳамчун мавҷуди иҷтимоӣ ташаккул намеёбанд. Дигар системаи иҷтимоии солим нест балки ҳолатест, ки онро дар дигар қаринаҳо (контекстҳо) Бенҷамин ‘ҳолати фавқуллода’ ва антрополог Тауссиг (Tausig) ҳамчун “системаи асабонӣ” (Nervous System) шинохта буданд. Ин ҳолат ба ҳуввият ва амнияти мардум таъсири манфӣ дорад. Чи хел, ки дар боло ишорат кардем мардум аз ду чиз нигаронидоранд. Якум, аз набудани бунёди ‘тани сиҳат, хоҳири ҷамъ ва дили беғам’ ва ё ба гуфти ҷомеашиносони ғарбӣ ‘бехатарии вучудӣ ва иҷтимоӣ’, чиро ки фазои солими иҷтимоӣ хароб аст. Ин фазоест, ки мардуми Тоҷикистон аз давраи Шӯравӣ боз дар ёддоранд. Дуввум, ин ки мардум нигаронидоранд аз он, ки аз дасти ‘элитаи сиёсии’ Тоҷикистон ҳеҷ коре намеояд, зеро олуи ба фасоданд ва то ҷое худ муаллифи ин воқеиятанд. Дигар чиз, ки воқеан дар инчунин ҷомеаи заиф ва осебпазир метавонад боиси тарс бошад ин аст, ки ҳар гуна гурӯҳе мафиозӣ метавонад

соҳиби қудрат шудан... ва ё баръакс, эҳтимол онҳое, ки ба қонун, ҳақиқат ва арзишу ормонҳои ин миллату давлат имон надоранд худ ба ғуруҳи мафиозӣ табдил меёбанд. ...

- **Ин тарс асос дорад? Чӣ бояд кард, то ин тарс бартараф шавад?**

Ин худ воқеияти тарс ва ҳукумронии тарс аст, ки бунёдаш ё асосаш ҳамин бӯҳрони давомдори ҷомеаи Тоҷикистон аст. Ва дигар, онҳое ки дар мансабанд “қудратро” аз “қувва” ва “фазоро” аз “ҷой” фарқ накардаанд. Чун роҳ нарафтаанд, натавонистанд фазои сиёсии гуфтугӯ, ҷомеаи озод ва ҷаҳони Тоҷикистониёнро сохтан. Ин аст, ки дар ҷомеа танҳо забони хушунат амал мекунад, ки воқеан хушунат забони заифон аст. Барои бартараф кардани тарс аз ҷомеа дар ҷомеа ба дониш ва ба улуми иҷтимоӣ машруиат бахшидан даркор, яъне нуфуз ва қудрати илм ва донишро барқарор кардан даркор. Ин аз давраи Ибни Сино то ҷомеашинос Пиер Бордиеу (Pierre Bourdieu), барои шинохт ва бақарор кардани фазои иҷтимоӣ истифодаи ҳикмати назари ва амалиро пешбини кардаанд. Имрӯз вақте расида, ки ба ‘шоҳигарӣ’ аз ҳисоби мардум хотима дода шавад ва бештар ба роҳбарӣ ва мудиррият диққат диҳанд. ...

- **Равоншиносон мегӯянд, ки бадтарин ҳолати инсон ин яъс ва ноумедӣ ҳаст. Шумо ҳамин чизро дар мардуми Тоҷикистон мушоҳида накардаед?**

Бале, чунин аст. Шояд яке аз нуқтаҳои муҳим, ки имрӯз тарс, яъсу ноумедӣ ва дигар маризиҳоро дар ҷомеаи Тоҷикон ҳукумрон кардааст ин аст, ки ҳисси таърих ё худро дар як давомнокии таърихи дидан дигар қатъ шудааст. Мардум дар Шӯравии собиқ як мавқеи муаяни фикрӣ ва иҷтимоӣ доштанд ва худро қисми воқеии ҷаҳони онрӯз ҳисс мекарданд. Гум кардани ҳисси таърих (historical sense) ба гуфти Нича хатои аслии файласуфон буд ва дар Тоҷикистон файласуф ҳам надорем. Ин як нуқтаест, ки боиси набудани фикри мустақили сиёсӣ дар Тоҷикистон гардида ва ин аст, ки сиёсатмадори воқеӣ ҳам надорем, ки моро имрӯз ба таърих ворид кардан тавонад. Қадами аввали ворид шудани Тоҷик ба таърих бо ёрии болшевикон дар ибтидои асри бистум гузошта шуд ва дар давраи истиқлол бояст қадами воқеӣ гузошта мешуд ва шавад. Ворид шудан ба таърих ин маънии сохтани ҷаҳон ё фазои будани Тоҷикон ва ё сохтани бунёди воқеии давлату миллати Тоҷикро дошт, ки дар он ҳар як Тоҷикистонӣ бояд иштирок мекард, ва ҷалолу шуқӯҳи ин равандро дар вучуди худ ҳисс мекард. Мутассифона, сиёсатмадорони мо чи хел ки гуфтем ‘қудрат’-ро аз ‘қувва ва мансаб’, ва ‘фазо’-ро аз ‘ҷой’ фарқ карданро ёд нагирифтаанд ва надонистанд ки ҷаҳонсозӣ, ба гуфти файласуфи муосири Итолиё Агамбен (Agamben) ин ҳаёти лучи мардумро бо ягон шакли ҳаёт пӯшонидан аст ва танҳо аз таъмир ва сохтани роҳҳо, мактабҳо, биноҳо иборат нест. Инчунин дар раванди сохтани ҷаҳон ё тарзи ҳаёти Тоҷикӣ идеологияи созанда (дониш ва ҳақиқат), ки мардумро дилгарм ва ҷамъ кардан тавонад шакл мегирифт. Идеология, ки танҳо ҳарф ва хурофот нест. Идеологияе ҷомеасоз ва ҳуввиятсоз, ки аввал сиёсатмадорон ба дурусти ва ҳақ будани он имон дошта бошанд ва ҳудудҳои муаян кардаи худованд ва қонунро зеро по накунанд ва амал кунанд. Ин аст ки мардум ба хусус мардуми одии Тоҷикистон, ки дар Шӯравии собиқ фазои иҷтимоии солихро таҷриба кардааст, ин ҳамаро хуб ҳис мекунанд ва мебинанд. ...

- **Агар воқеан мардуми мо чунин як рӯҳия дорад, он мо ва кишвари моро ба кучо мебарад? Оё ноумедӣ сабаби ақибмонии ҷомеа намегардад?**

Дигар ҷои бурдан намондааст, акнун ба нуқтаи даркори расидаем ва он эътирофи ин нуқта аст, ки ба ин бӯҳрони давомдор хотима бахшидан даркор. Дастӣ фасодкоронро кучо бояд кард ва аз воқеияти гап, ба амали созанда бояд гузашт. Ба хусус ин “буржуазия”-и нави Тоҷик, ки на демократ, на коммунист, ва на салафӣ будан ва на Тоҷик буданаш маълум аст бояд аз илм ва дониш кор гирад, ки дар дунёи имрӯз чун дар ҳама вақтҳо, бо дурӯғ ва дуздӣ наметавон дур рафтанд. Ҳатто шайху шоҳон ва сармоядорони

дунё, ки сармоя ва моликияти меросӣ дошанд ба хулосае омадаанд, ки бо мардум ва дар ҷомеае бо ниҳодҳои солим дошта мебоянд зист. Сармоя ва моликият барои доштан нест балки барои будан аст. Давлат ва миллатро бояд сохт ва онро танҳо аз як авлод ва як маҳал ва ҳатто аз минтақа наметавон сохтан, балки ҳама мардуми Тоҷикистон новобаста ба маҳал, мазҳаб ва миллаташон бояд дар ин сохтмон иштирок дошта бошанд, зеро фазое бояд созанд, ки дар он новобаста ба маҳдудҳои зикр шуда ҳама бояд зистан тавонанд... Ин ҷо як чизро гуфтаниам, ки воқеан, арзишҳои миллӣ ва иҷтимоӣ (сотсиалистӣ), ки дар маҳфилҳои Академияи Улум ишора мекунанд, арзишҳои калидӣ ва таркибии сиёсати имрӯзаи барои инкишофи давлат ва муттаҳид сохтани ин миллат бояд бошанд, вале имрӯз вақте аст, ки набояд бо равиши болшевикӣ бо мардуми худ ва бо фарҳанги мардуми худ бархурд кард. ...

- **Сабаби ин худкушӣ, ки имрӯз омили нигаронкунанда дорад, ҳамин ноумедӣ нест?**

Воқеан, ҳамин ноумедист, ки реша дар таркибҳои иҷтимоӣ дорад. Ҳанӯз сад сол пеш Дуркхейм ин чизро исбот карда буд. Мутассифона, дар мо таҳқиқотҳои сотсиологӣ дар шинохти ин рӯйдод, ки оммавӣ шуда гузаронида намешаванд ва ё гузаронида ҳам шаванд касе аз натиҷаи онҳо пайгири намекунад. Онҳое, ки дар будани ин бӯҳрони давомдор дар ин сарзамин дастдоранд дар худсузиви об кардану овехтани мардум дастдоранд. Бо ҳалли мушкилоти иҷтимоии мардум ин маризиро метавон аз байн бурд. ... Ва дигар ин ки дар кӯдакистон ва мактабҳои роҳҳои дарс ва омӯзиширо куллан дигар кардан даркор, то кӯдакони ва ҷавонон дар ҳар гуна шароит бо зиндагӣ бархурди солим дошта бошанд. Тавонанд ҷомеаи воқеии Тоҷикистонро шинохтан, чиро ки дар хона ва мактабҳои як чиз мешунаванд, вале воқеият дигар қиссаҳо дорад. Воқеан, имрӯз педагогика ё омӯзиш, чун сиёсат, дар Тоҷикистон инқилоб меҷӯяд ва ба кӯдак ҳамчун ба мавҷуди фикркунанда муносибат кардан даркор, ки аз ҳурди мустақилона фикр кардан ва ҳиссиёти худро идора карданро ёд гирад. Фройд гуфта буд “се ихтисоси номумкин аст – омӯзгорӣ, табибӣ, роҳбарӣ –ки ман бо дуҷуми онҳо пурра машғулам”. Воқеан дар ҳар се соҳа Тоҷик мардони ҳамсанги Фройд меҷӯяд. ...

- **Гуруҳи зиёди мардуми мо ба мадҳу санои ҳокимон машғуланд ва тааҷубовар ин аст, ки бархе аз онҳо дар сатҳи бениҳоят пасти иҷтимоӣ қарор доранд. Вале ҳарфи забонашон хушомату тамаллуқ аст. Онҳое, ки мансабу манфиатаке доранд, кобили дарк ҳастанд, аммо гуруҳи аввал чаро чунин мекунанд?**

Ба хусус қишри миёнаи ҷомеа, ки аз зиёӣ ё интеллигенсияи Шӯравӣ иборат буд ба ин кор машғул аст. Бубинед, баъди пош ҳурдани давлати Шӯравӣ қишрҳои ҷомеа ё синфҳои мисли коргар, деҳқон ва интеллигенсия, ки пештар вучуд доштанд дигаргун шудаанд ё аз байн рафтаанд. Мардум мавқеи иҷтимоии худро аз даст доданд. Дар мамлакатҳои пешрафтаи дунё, масалан дар Фаронса, Ҷопон ва Штати Муттаҳид, ҷомеаи мардуми мавқеи ишғолкардаи мардумро дар фазои иҷтимоӣ вобаста ба таълуқ доштанишон ба сатҳҳои мисли сармояи иқтисодӣ, сармояи фарҳангӣ ва баъдан сармояи сиёсӣ мешунаванд. Аз рӯи мавқеи иҷтимоӣ чи қадар, ки мардуми сармояи фарҳангӣ дошта ба мардуми сармояи иқтисодӣ дошта наздик бошанд ҳамон қадар арзишҳои умумиро доро ҳастанд. Мутассифона, ҳолате ки дар мо ҳуқумрон аст, дар ин солҳои фарҳангӣ дар як қутбест, ки дигар ба сармояи иқтисодӣ наздики надорад ва мардуме, ки ба гуруҳи сармояи иқтисодӣ дошта таълуқдоранд аз фарҳанг тамоман дур мондаанд. Ин нишони набудани ҷомеаи солими инсонӣ аст, вақте ки гуруҳе ки ба сармояи фарҳангӣ таълуқдоранд имрӯз ба қишри камбағалӣ ҷомеа табдил ёфтаанд ва гуруҳе, ки сармояи иқтисодӣ (пул ва моликият) доранд аз сармояи фарҳангӣ дур, яъне аз илм, дониш ва фаҳмиш дур мондаанд. Аз ин рӯ механизми фазосозии ҷомеа кор намекунад, чиро ки ҳамроҳанги байни сармои фарҳангӣ, сармояи иқтисодӣ ва сармояи сиёсӣ дар ҷомеа вучуд надорад.

Фикр кунам, аз як тараф, ин ҳолат боис шуда, ки имрӯз бештари зиёиёни мо ва ҳатто ниҳодҳои илми таҳқиқоти мо истиқлоли фикри надоранд ва ба ҷои истеҳсоли дониш ва илм бештар ба мадҳу сано ва ба китобнависи барои дигарон машғул шудаанд. Аз дигар тараф, қисмати зиёди ин қавм, яъне интеллигентсияи советии тоҷик, дар давраи Шӯравӣ ҳам фикри мустақил надоштанд ва аслан ба таърифи система ва империяи Шӯравӣ машғул буданд то он ки Шӯравӣ аз байн рафт ва онҳо ҳанӯз хабар надоштанд, ки ин давлати абарқудрат дигар вуҷуд надорад. Ва ҳастанд баъзеҳо, ки ҳанӯз ҳам нақши ситемаи Шӯравӣ аз мағзашон нарафтааст ва ҳанӯз ҳам ба таърифи он машғуланд ва дарк накардаанд, ки давлати худро сохтан зарур аст, агар абарқудрат ҳам набошад бояд шароит ба вуҷуд овард, ки абармардум дошта бошад...

- **Як қишри дигаре дорем, ки бо вуҷуди ин қадар мушкилоти зиёди ҷомеа аз ҳамин низом ва ҳамин тарзи зиндагӣ розӣ ҳастанд ва воқеан ҷонибдори ҳамин низом мебошанд. Метавонем бигӯем, ки фидоӣ ҳастанд. Инҳоро чӣ водор ба фидоӣ будан мекунад?**

На инҳо фидоӣ нестанд, балки хом ва роҳ нарофта ҳастанд ва ба фикри ман технологияи худӣ- ҳақиқат- қудрат ва фазосозиро аз сар нагузаронидаанд. Инҳо мардуме ҳастанд, ки ҳеҷ гоҳ сафо ва ҷалолу шукӯҳи сохтани ҷаҳони худро ҳисс накарда ва дарнаёфтаанд ва баъзан аз забони ин гуна мардум мешунави, ки “кош англисҳо ва ё немисҳо моро ишғол мекарданд, на русҳо то пешрафта мешудем”. Ва ҳамин мардум аст, ки истиқлолро ба ҷои ба воқеият табдил додан ба идеал ва ваҳдатро ба афсона табдил доданд чиро, ки зарфият, қобилият ва донишу таҷрибаи сохтанро надоранд. Ин аст, ки созандагӣ дар воқеияти гап мондааст ва санъати тавсифи мақомот ба мусобиқа ва ба санъате барҷаста табдил ёфта... Бубинед технологияи худғулумсозӣ дар ин ҷомеа чун амал мекунад ва мардуме, ки роҳи худсозиро нарафтаанд худ ба бозичаи болотарҳо аз худ табдил меёбанд. **Чунон ки маълум аст ҳар як Худӣ ё Субъект (ҳомил, фоил, мудрик, дарунохта), чи хеле, ки равоншинос Лакан шарҳ медиҳад, метавонад Дигарро ё Ҷайро (the Other) ҳамчун Объекти (чиз, мутаълиқи чизе ё касе, берунохта) худ шакл додан ё худ метавонад объекти Дигар бошад, яъне дигарон аз вуҷуди ӯ худии худро метавонанд бино кунанд, ё ки дар баробари чашми Дигар ё Ҷайр вобаста ба завқи вай аз худ ҳар чиз ва ҳар каси дилхоҳро бисозад.** Ин рӯйдодро метавон дар сатҳи фарҳангҳо ва инчунин дар сатҳи шахсиятҳо ва муносибатҳои онҳо мушоҳида кард. Имрӯз бисёри роҳбарони вазоратҳо, пажӯҳишгоҳҳо ва донишгоҳҳо ва шахсиятҳо дар баробари ‘болонишинҳо’ ё хӯҷаинҳои худ, худро шаклҳои гуногун медиҳанд, ниқобҳои дилхоҳи онҳоро мепӯшанд ва он ҳарфро мегӯянд, ки ба табъу нафси мансабдорон мувофиқ аст, на ба ҳақиқат. Мутассифона, ин гуна технологияи пасти муносибат ва таҳқири одамият дар ҷомеаи мо дар авҷу мавҷи хеш аст. ...

- **Қисмати аз мардум нисбати ҳодисаву воқеоти кишвар бетарафанд. Шояд ин гурӯҳ аксариятро фаро гиранд. Бетарафони бархе хавфноктар аз муҳолифон мешуморанд. Фикри Шумо дар ин маврид чист?**

Воқеан, чунин аст қисмати мардум ба ончи дар ҳаёти худ ва дигарон мегузарад хомӯшанд ва бетараф. Ин боиси зиёд шудани дурӯя ва дурӯғуён дар ҷомеа шудааст ва ин бетарафӣ падидаест, ки донишманди шинохта Абдуллои Раҳнамо аз он ҳамчун “илми говӣ” ёд кардааст. Ӯ ин мафҳумро дар нисбати коркунони фикри ва ба хусус мардуме, ки дар донишгоҳҳо кор мекунанд истифода карда, ки онҳо ба ончи, ба хусус дар фазои сиёсии мамлакат, мегузарад хомӯширо пеша мекунанд. Онҳо, ҳатто профессору докторҳои донишгоҳ, мебинанд ва медонанд, ки чи мегузарад, вале мутассифона худро ба нодони мезананд ва мавқеи бетарафиро мегиранд. Ба гуфти Раҳнамо, бисёрии устодон чунин мавқеъ гирифтанишонро, барои аз даст надодани мавқеи худ дар донишгоҳ, шарҳ додаанд, то худро аз фишорҳои сиёсии ҳукуматдорон нигоҳдоштан тавонанд. Ин падида

худ шоҳид аст, ки ҷаҳл то кучо дар вучуди ҷомеаи мо ҷой кардааст. Вақте олимони мо дар баробари беадолатиҳо, ҷаҳл ва хурофот дар ҷомеа муқобилат кардан натавонанд чи ҷои шикоят аз мардуми кучаву бозор аст ва аз ҷавонон ки ба худкуши даст мезананд. Падидаи “илми говӣ” худ наздики дорад ба падидае болотар ва бадтар дар ҳамин намуд, ки Ҳанна Арендт (Hannah Arendt) аз он ҳамчун, агар тарҷума дуруст бошад, “соддагии бадӣ” (banality of evil) ёд кардааст. Барои Арендт, ки дар қазияи афсари яҳудитабори фашист Эйкман иштирок мекард, як чиз аҷиб намуд, ки **чи хел як инсон метавонад худро инсонӣ нурмол ҳисс кардан, вақте дар атроф қатли омми мардум меравад.** ... “Говӣ” ҳам ҳақду андоза дорад ва дар мавриди бетарафи ҳанӯз устод Рӯдакӣ гуфта буд; Бӯи ҷигари сӯхта олам бигирифт, Гар нашниди зиҳи димоғе, ки турост!

- **Падидаи дигаре, ки мушоҳида мегардад, баъзе аз мардуми мо дар зиндагӣ, манзур зиндагии шахсӣ беҳадаф ҳастанд. Дар зиндагӣ мақсад надоранд. Танҳо рӯз кӯр мекунанд. Ин ҳолат чӣ паёмад дорад?**

Чи гунае, ки дар боло зикр кардем дар мо чарх дигар дар гардиш нест, қудрати воқеӣ шинохта нашудааст, ҳисси таърих гӯм шуда, ҷомеаи солим нест ва умуман дар як муҳити сарбаста зиндагӣ дорем. Дар ҷунин муҳит ҳадафҳои баланд пайдо намешаванд ва орзуҳо амалӣ намегарданд, ки ин мардумро ва баҳусус ҷавонро дилшикаста мекунанд. Ва ин боз боиси зуҳури падидаи дигаре ҳам ҳаст, ки шахсиятҳо ва пас ҷомеаро фаро гирифтааст. Дар кӯҳистон мафҳуме аст бо номи “дарбаста”, ки дар нисбати касоне истифода мешавад, ки аз хӯи бадашон мардум камтар бо онҳо муносибат ва рафту омад мекунанд ва муҳити иҷтимоӣ ва фарҳангии сарбаста ба пайдошудани шахсиятҳои ‘дарбаста’ меорад. Дар кӯҳистон ин мафҳум маънии касодии маънавӣ, моддӣ ва инчунин радди маърака буданро дошт. Барои дар ин ҳолат набудан, инсон бояд қобили гуфтугӯ ва муносибат бо худ ва бо дигарон бошад яъне соҳиби дониш ва таҷрибаи худӣ бошад то унсӯри озоӣ, ихтиёр, ирода ва қудрат ба ӯ имкони ин муносибати баробарро бо дигарон диҳанд. Моро лозим аст аз ин ‘муҳити сарбаста’ ва ин ҳолати “дарбастагӣ” баромадан...Хулоса, дар минтақа ва муҳите, ки акнун зиндагӣ дорем бе иштироки мо таърихи нави дунё дорад шакл мегирад. Вале дар ин саҳна мо на бозингар ва на муаллифем ва ҳатто дар мамлакати хеш агентҳои фаъоли таърихи худ нестем. Пас роҳи халосии ин мардум, ки дар ин минтақаи пурҳосони таърихи зист доранд, худшиносии сиёсӣ, фикри таҳлили-танқидӣ, баркандани ниқобҳои дуруғин ва махсус онҳое, ки вазифаи роҳбарӣ доранд аз худ гузаштан, ҷавобгариро дар баробари ҳақ ва халқ хис кардан ва ҳамоҳанги байни худӣ, қудрат ва ҳақиқатро ташкил кардан аст. ...

- **Дар сарчашмаҳои адабиёти мо ишора бар он мешавад, ки мардуми Тоҷикистон фарҳангӣ буд ва ҳаст. Аммо, дар замони муосир инро мушоҳида намекунем...**

Бале ҷунин буд ва ҳаст, вале имрӯз воқеан мардуме, ки фарҳангианд ва созанда гирифтори бӯҳрони давомдор, ки он худ бӯҳрони ҳуввияти Тоҷик ҳам ҳаст ва инчунин гуфти Мирзо Бедил дар “инҳисори чилва” ё “воқеияти гап” мондаанд. ...Ин воқеияти талхро шинохти ҳолати забон ва соҳибзабон дар Тоҷикистон ба хуби тасвир метавонад кардан, ки чи гуна мардуми фарҳангӣ гирифтори пардаи пиндор гаштаанд. ... Забон дар ин бозор бо қудрат наздикӣ дорад ва онҳое, ки дар сари қудратанд, аз забон саҳт истифода мекунанд, то ҳамин гуна равишҳо ва бинишҳо биофаринанд. Онҳо, ки дар сари қудратанд ҳарчанд, ки меъмори асосии забон набошанд ҳам, чун соҳибқудратанд, метавонанд, хидмати бузургеро барои он анҷом диҳанд ва шароити хуберо барои меъмори аслии забон, шоирон, нависандагон, олимони ва умуман, барои халқи соҳибзабон муҳайё созанд. Манзурам ин нест, ки ин қабилаи сиёсатмадор, худ аз ин механизми забон, ки ҷунин воқеиятро меофаринад, огоҳие доранд. Онҳо огоҳӣ надоранд ва худ беихтиёр, вориди ин воқеиятанд ва аломат ва рамзҳои, ки боиси инкишофи фисқ ва фасод (corruption) мегарданд, чун тӯҳфае қабул мекунанд. Муҳимтар ин аст, ки дар ин

воқеияти забонӣ, ё метавон гуфт фарҳанг, забон пеш аз он ки маъниеро муайян кунад, онро барои касе (худӣ, шахсияте) муайян мекунад, яъне ҳар кӣ дар бораи чизе ҳарф бизанад, дар бораи худ ҳарф мезанад. Аз ин рӯ, шинохти сиёсатмадорони “гандумнамои ҷавфурӯш” барои онҳое, ки аз асли забон ва алоқаи он бо ҳастӣ ва воқеият огоҳанд, хело осон аст. Метавон гуфт, ки имрӯз дар Тоҷикистон он мардуме, ки ба ин бозии забонӣ, бозии сиёсӣ, бозии ҳақиқатҷӯӣ дар ҷомеа дохил мешаванд, қисми зиёди онҳо дар эҷод шахсиятҳои ноқобил, дар сиёсат ҳез ва дар шинохти ҳақиқати қаринаи худ кӯр ҳастанд. Чиро ки имконияти шинохти воқеият ва зерӣ шубҳа гузоштани арзишҳоеро надоранд, ки дар ин ҷомеа ба фисқу фасод ва касодии модди ва маънави меоранд. Аз одамияти олишони ва хастагии ин халқ истифода карда, ин қабилаи сиёсатмадор, ба мустамлика кардани фикри онҳо машғуланд. Баъди чунин психотерапия мардум ба як ҳолати худғулумсозии дарунӣ (self orientalised situation) гирифтормешаванд ва худо ва худии худро гум мекунанд. Роҳи халосӣ аз ин махлуқи хориқулъодда (ҷаҳл дар ҷомеа), ин дар ҷои худ гузоштан калимот ва гуфтан аст, ки ҳар як калима ва ҳар як маънӣ ҷои мувофиқу созгори худро дорад ва ин ҷо мардонагии ақлӣ ва ақли фаъол доштан лозим аст, то ки маъниҳо чунон ки ҳастанд, бо ҳарфҳо ва калимоти мувофиқ шарҳ дода шаванд. Ва ин рӯйдодро муҳаққиқи франсавӣ Боудлиард (Baudrillard, 1988:167) ҷойивазкунии воқеият (ҳақиқат) бо рамзҳои холӣ номида буд. Ва аҷибии кор ин аст, ки он қавм, ки ин воқеияти дурӯғинро дар Тоҷикистон офаридаанд, худ ҳам ба он бовар кардаанд. ...

- **Аслан як воқеияте ҳаст, ки хеле вақтҳо касро ба ташвиш меорад. Рӯзе савори такси будем. Ин ҳамон таксии дастрас барои ҳама -3 сомонӣ. Дар роҳи марказӣ нозири роҳ ронандаро нигоҳ дошт. Ронанда ҳам бо нороҳатӣ ҳамроҳи худ чанд сомонӣ гирифта пиёда шуд. Чунин ба назар мерасид, ки ронанда бо баъзе зориҳо барои нозири роҳ пора медод, то хатсайрашро давом бидиҳад. Мақсад ин, ки қаблан мо медидем, чӣ гуна мардум бо як эҳсоси нороҳатӣ барои корманди давлатӣ ришва медиҳад. Ҳоло... бо зорӣ? Чаро?**

Ин нишонаи ба система табдил ёфтани фасод ва зиёдтар аз он ба тарзи ҳаёти Тоҷики табдил ёфтани он аст. Мутассионфа, ин рамзи ба охир расидани ҷомеаи донишбунёд ва қонунист. Дигар дар ҷомеае зист дорем, ки ҳудудҳои муайян кардаи худованд дар бораи ҳалол ва ҳаром, ва қонунро намешиносад. Ва ин худ аз сатҳи пасти фарҳангӣ мардум дарак медиҳад ...

- **Ин барои мо хатарнок нест? Мардуме, ки дар бораи субот ва амният зиёд ҳарф мезананд дар ин бора чӣ фикр доранд?**

Ба фикрам асли хатар барои субот ва амнияти мардум ва давлат ҳаминаҷост. Имрӯз дар ҳамина нуқтаи таърихӣ зиёд касоне, ки дар бораи субот ва амнияти миллӣ ҳарф мезананд, мутассифона асли хатар ба субот ва амнияти миллиро нашинохтаанд ва ё чашм мепӯшанд. Бале, субот ва амнияти миллӣ зарур аст вале ин маънии ҳеҷ кор накардан, ва ба хусус ба фасод ва маризиҳои дигари ‘сиёсатмардон’ чашм пӯшиданро надорад, ки ин худ асли хатар дар Тоҷикистон аст. Пеш аз ҳама ин хатар дар баробари созандагии давлату миллат аст ва дуюм ин ки ҷомеаро дар баробари ҳама гуна хатарҳои беруна осебпазир мекунад. Яъне ин бӯҳрони давомдор худ несткунандаи он унсурҳои зарурист, ки пеши ҳар гуна хатари берунаро гирифтанд метавонанд. Бубинед, қисмати зиёди мардум бо сабаби аз маҳаллҳои дигар будан ва акнун бо сабаби қашшоқӣ дигар фарогири раванди созанда дар Тоҷикистон нестанд, чиро ки ин инчунин раванд вучуд надорад ва танҳо раванди ‘ҷомеаи сармоядори’ сохтан барои гурӯҳе хурд дар авҷ аст. Ва ин қисмати зиёди берункардашуда дар воқеияти равонии пурхушунат зист доранд, ки ҳудудҳои ин воқеият дар кишварзҳои ҷангзада баохир мерасад. Аз ин бӯҳрони давомдор ё ба таъбири Валтер Бенҷамин ‘ҳолати фавқулода’, ки дар Тоҷикистон ба шакли ҳаёт табдил ёфтааст, ҳар гуна манфиатҷуи дихилӣ ва хориҷӣ хуб истифода кардан метавонанд. ... Воқеан, ин

буҳрони давомдор роҳро на ба прогрес (созандагӣ, пешрафт, тараққӣ) балки ба регресс (қафомондагӣ, парокандагӣ) кушодааст. Ин ҷо кадом хатарноктар аст... давлату миллатро насохтан, ки он худ сохтани пояҳои иқтисоди -иқтимоӣ ва фарҳанги- сиёсии ҷомеа аст ва он худ истиқлоли воқеӣ ва сифати баланди ҳаёти ҳама мардуми Тоҷикистон аст, ки ин худ ваҳдати воқеии тамоми мардуми ин мамлакат аст дар баробари ҳар гуна душман ... ва ё душманони хориҷӣ ва хоҷагони хориҷи ки ҳанӯз ба таври расми дар сатҳи даркори мушаххас нашудаанд. Душмани воқеӣ вақте шинохта мешавад, ки мардуми Тоҷикистон раванди созандагии воқеии давлат ва ин ватанро дар якҷояги оғоз кунанд...

- **Рӯзе дар хиёбони Рӯдакӣ менишастам. Давоми даҳ дақиқаи нишастан ду гурӯҳи бачаҳои 10-12 сола наздик шуданд. Бо оромӣ ва табиӣ гуфтанд: “Апа, як сомонӣ надорӣ?” Чанд маротибаи дигар ҳам ин ҳолат рух дода буд. Баъзан, наврасон шӯхиомезона мепурсанд. Аммо, ин дафъа хеле ором ва чиддӣ. Хеле нороҳаткунанда аст. Ба назари Шумо чӣ тавонист ғурур ва номуси бачаҳои моро аз кӯдакӣ бишканад?**

Иқбол гуфта буд, Ончи шеронро кунанд рубаҳмиқоз, Эҳтиёҷ аст, эҳтиёҷ аст, эҳтиёҷ! Воқеан, чи хеле ки дар боло зикр кардем вазъи бади иқтисоди иқтимоӣ ва фарҳангӣ боиси шикастани ғуруру номуси ҷавонони мо мегардад...

Фантасмагориёи нафси бетарбият...

- **Чаро мо ҳамеша аз ҳолати равонии мардум сӯҳбат мекунем, аз гуруҳи ҳоким на? Дар ҳоле, ки мо дақиқ наомӯхтем, ки ин гуруҳи ҳоким чӣ гуна ҳолати равонӣ дорад ва чӣ меҳақад?**

Воқеан, он чи пештар дар бораи воқеияти хашини равонӣ ки сӯҳбат кардем, гуруҳи ҳоким бозингарони аслии ин воқеиятанд ва худ онҳо ҳам аз ин қарина (контекст) ҷудо нестанд. Яъне, ки онҳо ҳам қисме аз ҳамин мардуманд, вале дар мавқеи ҳастанд, ки бештар масъулият ва ҷавобгариро барои ҳаёти мардум бояд дошта бошанд, ки мутассифона вазифаи таърихии худро натавонистаанд анҷом диҳанд. Яъне қисмате аз онҳо аз мардум ва мардумӣ будан дур шудаанд. Баъди пош хӯрдани Шӯравӣ мардуми одӣ чи будани ҷомеаи солихро фаромӯш карда ва дар як фазои пароканда афтодааст ва берун аз қонун, берун аз низом, берун аз сиёсат ва берун аз таркибҳои ҷомеаи солим дар ҳаракатанд... ва барои барқароркардани зиндагии худ ҳамеша дар сафаранд ва дар ватан ва дар ин давлат ҳеҷ касе аз онҳо наметавонад, ки “чи хабар ва ба кучо равонаӣ?” Балки ҳукуматдорон ба онҳо дуо ҳам медиҳанд, ки “барнагардед, мо ҷои корро дар ватан таъмин кардан наметавонем, соҳиби ҳама худованд аст”, яъне рӯ ба раҳми худованд бошед. Ва ҳукуматдорон ҳанӯз наметавонанд чорчӯбаи аз Шӯравӣ боқимондари бо маъниҳои нав пур кардан, вазъи иқтисоди -иқтимоиро дигар ва сифати ҳаёти мардумро баланд бардоштанд. Дигаршавии ҳаёти мардумро танҳо дар зиёдшавии шумораи гӯшиҳои мобилӣ ва мошинҳо мебинанд. Бубинед, сатҳеро, ки ин қавм, ҳукуматдорон, қору зистдоранд, мардум “боло” номидаанд ва то солҳои охир мардум аз корубори воқеии онҳо, аз зиндагии онҳо хабар надошт ва бисёриҳо ҳанӯз ҳам хабар надоранд... ва танҳо номи онҳоро дар садову симои Тоҷики ва дар ВАО меду мешунид, ки чи тавр ин қавм вазифаҳоро байни якдигар тақсим ва иваз мекунанд. Чи гуна, ки дар ибтидои сӯҳбат гуфтем, “қисми бештари рӯҳ ва ё равони инсон дар берун аст”, акнун мардум мансабҳо, хонаҳои баландошӯна, мошинҳо ва моликияти мансабдорон ва хешу табори онҳоро ва инчунин фазои буҳронии Тоҷикистонро, ки ҳам решае амиқ дар вучуди ин ҳукуматдорон доранд дида ва мешиносанд, нишонҳои амиқи маънавиёт ва ҳолати равонии онҳост. Масъала ин нест, ки онҳо доранд, хуб аст ки дошта бошанд вале масъала ин аст, ки ин мардум бо ҳама ин ки давлат танҳо барои гуруҳи хурде кор мекунанд ва ‘истиқлол’ танҳо ба онҳо таълуқ дорад натавонистанд худро ва мардумро ба сатҳи баландтари фарҳангӣ расонидан. Ин

кор амали ношуданист чиро, ки Тоҷикро он “миллати солор” ва “фарҳангсоз”- ро ки аз номаш лоф мезананд имкон надодаанд ва шароит муҳаё кардан натавонистаанд, то худро дар сафи миллатҳои бофарҳанги дунё гирифта тавонад. Воқеан, дар ин маврид фикре аз Агамбен ки мегӯяд, “сиёсат ва ҳама ҳаёти иҷтимоиро ба фантазмагорияи намоишӣ” (spectacular phantasmagoria) табдил додаанд, дар нисбати ҳукуматдорони Тоҷикистон дуруст меояд, ...фантазмагория, калимаи Фаронсавист, яъне шакл додани пардаи пиндор аз омехта кардани чизҳои ҳаёли, чизҳои аз хоб ва воқеӣ, ки аслан мардумро имкони дидани ҳолати гузаришро ба оянда намедиханд ва ин аст, ки **носталгия** ба гузашта бештар мешавад ва ҳатто унсурҳои асрҳои гузашта дар ҷомеа зинда мешаванд ...

- **Лутфан, нақши ҳукуматдоронро дар шаклгирии ин воқеияти хашини равонӣ равшантар мекадед?**

Худ ҳамин ҳолати дар сари давлат будан, вале ба ҷои ба корҳои давлат расидаги кардан, ба корҳои оилаву авлоди худ машғул будан ва ниҳодҳои давлатиро дар ин кор истифода кардан, худ нишонаи нақши калидии ҳукуматдорон дар ташкилҳои ин воқеияти равонӣ ва давомҳои бӯҳрон дар Тоҷикистон аст. Дар Шӯравии собиқ дар ин мамлакат фарҳанги мустақили милли ва бунёди мустақили иқтисодӣ- иҷтимоӣ ҳанӯз ба вучуд наомад ва дар натиҷа элитаи сиёсии Тоҷик шакл нагирифта буд. Ин буд, ки роҳбарони собиқ ва имрӯзаи Тоҷик чи будани сиёсатро, ки он сохтмони ҳаёт ва аз як сатҳ ба сатҳи дигар гузаронидани он аст, нашинохта буданд. Сиёсат барои Тоҷик дар давраи Шӯравӣ худро дар баробари марказ нисбат ба дигар минтақаҳо “беҳтарин кадр” нишон додан ва худро дар мансаб нигоҳ доштан буд. Мутассифона, ин падида имрӯз ҳам давом дорад чун марказ мустақам нашудааст. ... Вучуди муҳожирони иҷборӣ ва инчунин вазъи бади иқтисодӣ- иҷтимоӣ дар дохил ва сиёсати берун кардани қисми зиёди аҳолиро ба сиёсати аслии худ табдил додани сиёсатмадорӣ Тоҷик боиси дер мустақам шудани марказ гардида. Сиёсатмадорон бо ин фикр кардан ҳукумронии худро ё чархҳо хубтар кафшер кардан мумкин аст вале имрӯз маълум шуда истодааст, ки инсон, ҷомеаи Тоҷикистон ва аз ҷумла худро ҳам кафшер кардаанд. Бо сиёсати аҷиби “дар Тоҷикистон оппозитсия даркор нест, мо ҳама як халқем” ва танҳо бо ҳизбҳои кассагӣ иктифо кардан ва мардумро “рӯ ба раҳми худо” гузоштан, амният ва суботи Тоҷикистонро раҳнадортар ва воқеияти равониро хашинтар карданд. ...Сиёсатмадорони огоҳ ва аз қудрати фикр ва идеология бохабар надорем. Бубинед, мардуми Тоҷикистон, ки дар Шӯравии собиқ, ки воқеан давлати идеологӣ буд аз қудрати идеология бохабар нашуданд, чиро ки дар ин мамлакати махсусан аграрӣ кунонидашуда идеология ҳам барои назорати ин мардум буд. Ин аст, ки солҳои 90 ум мардумро дар бисёр ҷойҳо ба таври оммави аз ҳизби коммунист ба ҳизби халқӣ- демократӣ гузарониданд, ки ин нишондиҳандаи бехабарӣ ва дурии мардум аз идеология ва қудрати ҳуввият ва ҷомеасозии он аст. Яъне мардум ҳанӯз дар давраи шӯравӣ аз сиёсат дур карда шуда буданд ва гарна наметавонишанд арзишҳо ва идеяҳои худро ба осонӣ фаромуш кардан ва ба дигар широкҳо гаравидан. Имрӯз ҳам бисёрии мардуме, ки аз идеология ва ҳизбҳо ҳарф мезананд ҷуз ҷилваи сароб чизе нест. Дар масъалаи шинохти арзиши идеологияи созанда чи ҷои ёд кардан аз Манҳейм (Karl Mannheim), Арендт ва Рикёр (Paul Ricoeur) аст, вақте ин сиёсатмадорони ҳизбҳои Тоҷикистон марксизмро, ки дирӯз наздиктарин ҳарф ба ҳастии онҳо буд ва имрӯз ба як назарияи танқидӣ- таҳлилий табдил ёфтааст нашинохта буданд ва наметавонистанд. Аз демократия, коммунизм, сотсиализм ва - измҳои дигар ҳарф мезананд, вале идеологияро аз утопия фарқ накардаанд ва аслан дар як ҳизбанд, ки он ҳизби ғаризаҳои пасти инсонист. Чун ин қавм дар тасмимгирии масъалаҳо дар ҳаёти мардум нақши калидӣ доранд, албатта дар зӯҳури рӯйдодҳо, воқеаҳо ва падидаҳо дар ин сарзамин нақше доранд. Дар ин росто яке аз душманони аслии ҳукуматдорон дар Тоҷикистон ин нафс аст ва гуфтан мумкин, ки ин қавм дар банди нафс ва мардум дар банди онҳо мондаанд. ...

- **Магар ҳамин ‘нафс’ яке аз маъниҳои калидии воқеияти равонии Тоҷикон нест?**

Бале, нафс (рӯҳ, қон, худӣ) воқеан, мафҳум ё дурусттараш сатҳест, ки ғаризаҳои ҳисси-моддӣ (physiology), равонӣ (psyche) ва маънавият дар якҷоягӣ дар он ташаккул меёбанд. Нафс мафҳуми калидии Қуръонист, ки шинохт ва тарбияти он ин тарбияти инсон, камолёбии инсон буд ва ҳаст, ки инсон дар ин раванд аз сатҳи ҳайвонӣ ба сатҳи инсонӣ ва баландтар расонида мешуд. Равоншинос Лакан дар бораи субъект (ҳомил, фоил, мудрик, дарунохта) ҳарфе мегӯяд, ки “субъект як раванд аст...” ба маънии нафс дар фарҳанги Тоҷик созгор аст, ки шинохти он воқеан раванди тарбият ва камолёбии инсон аст. Аслан, нафс ва шинохту тарбияти он дар мактабҳои гуногуни фикрии Тоҷик аз давраи Сино то Аҳмади Дониш мафҳуме меҳварӣ дар шаклгирии роҳҳои худсозӣ буд ва дар муддати садсолаҳо ба як равоншиносии сатҳи мардум табдил ёфт, яъне ин арзишҳо ва назарияҳо дар таркиби фарҳанг ва забони Тоҷик ба таври ҳамешагӣ нақш бастаанд. Ин нафс аст, ки ба фаъолияти инсон, бухусус ҳукуматдорон, ки масъулияти бештар доранд, дар фазои иҷтимоӣ таъсиргузор аст. Он чи мардум мегӯянд “нафси бад балои қон”, “баднафс”, “нафси бетарбият” ва ғайра худ шоҳиди ин гуфтаҳост. Фройд соли 1925 дар мактубаш ба нависанда Стефан Цвейг менависад, ки “ҳадафи равонковӣ ин мубориза бо дев(demon), деви ғарбақлонии инсон бо роҳи ҳушёрона (sober way) аст” ва ин ҳадафе буд ки дар мактабҳои фикрии Тоҷикӣ ва дар адабиёти Тоҷик доштанд, яъне шинохт ва тарбияти нафси инсонӣ, чунон ки Мавлоно мегуфт;

“Гирди руҳат саф зада лашкари деуу парӣ,

Мулки Сулаймон турост гум макун ангуштарӣ! ...”

Масъала ин аст, ки мардуме, ки дар ҳукумат ҳастанд худ **дар банди хоҳишу майлҳои нафсонии** хеш монданд ва ин ҳарфест бебаҳс, яъне он ғаризаҳо, хоҳишҳои дар зершуур (unconscious) замоне хобида ва акнун бедор гаштаи онҳо тавониста болои ақли онҳо ғолиб бошанд, ин аст ки Фройд мегуфт як ‘мани’ (ego) инсон дар хонаи худ ҳуҷаин нест. Инсоне, ки роҳе рафтааст, яъне технологияи худӣ –ҳақиқат- қудрат ва фазо(ҷаҳон)- созиро аз сар гузаронида метавонад то ҷое майлу хоҳишҳои худро ё дар забони мардум нафси худро лаҷом задан ва дар фикри кори мардум будан. Ҳукуматдорони мо чун аз унсурҳои фарҳанги суннатии худ ва инчунин аз фарҳангӣ нави дунё дур афтаанд, бештар зери таъсири қиссаҳои таърихи ва сулолаҳои гузашта, ки мардуми Тоҷик аз онҳо ҳамчун **сулолаҳои нафси бетарбият** ёд мекунанд мондаанд. Аниқтараш ҳукуматдории мо ин сулолаҳоро ба ёд меорад. Дар ‘Наводир ул вақоеъ’ Аҳмади Дониш шинохти нафси касиф ва тарбияи як инсонро то ба сатҳе, ки ақл ва қонун ҳаёти ояндаи ӯро муаян кунанд, бунёди сиёсати Тоҷикӣ медонад, ки аз сиёсати меросии Чингизӣ фарқ дошт. ...

- **Пас чи мебояд то ҳукуматдорон аз ҳуҷуми деуу дад аз зершуур, ва мардум аз маризиҳои ҳукуматдорон дар амон бошанд?**

Барои ин, пеш аз ба сиёсат машғул будан воқеан инсони фарҳангӣ будан, яъне дар фарҳанги худ ва фарҳанги дунёи имрӯз тарбият, дониш ва таҷриба доштан зарур аст. **Фарҳанги суннатии Тоҷик, дар якҷоягӣ бо доштани таҷриба ва дониши Шӯравӣ,** метавонад инсони пурраеро барои бархӯрд, гуфтугӯ ва муносибат бо дунёи имрӯз таёр намудан. Ва ин муносибати инсони огоҳ ва ҷаҳони иҷтимоист, ки боиси шакл гирии сатҳи фарҳангии навтаре мегардад. ...Бухрони ҳамарофарогиранда (сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва равонӣ) дар Тоҷикистон нишондиҳандаи бухрон дар сохтмони “худӣ”-и Тоҷикист, яъне арзишҳо ва унсурҳои, ки Тоҷикро – Тоҷик месозанд ва зиндагисозанд дар раванди сохтмони фардҳо коре намекунанд ё сушт кор карда истодаанд. На фақат омм балки хосс, яъне онҳое, ки даъвии роҳбарият ва ашрофият мекунанд, низ зери тассаруфи ин бухронанд ва маҳз фаъолияти солҳои охири ин раҳбарон исбот намуд, ки унсурҳои

калидии сохтмони худӣ ва шахсияти инсон ва муносибат дар ҷомеа дар сатҳи даркори шинохта нашудаанд ва амал намекунанд. Инро махсусан бо таҳлили роҳҳои шинохт ва фаҳмиши қудрат ва сиёсат ва амали онҳо дар ин қарина метавон донист. Ин масъаларо набояд имрӯз кӯчак гирифт ва онсӯтар аз калимаҳо ва мафҳумҳо дар бораи он маъниҳо, ки шахсият ва дунёро месозанд фикр мебояд кард. Ҳар амал ва рӯйдод дар ҷомеа реша дар сохтмони худӣ, фикр, эҳсосот ва хоҳишҳои шахсиятҳо дорад. Ва ҳар кас, ки роҳи худшиносиро нагузаштааст чи гуна метавонад роҳбари қардан ба хусус дар дунёи мураккаби имрӯз, ки фаҳмиш, дониш ва таҷрибаи асло аз шахсиятҳо талаб дорад. Махсус барои Тоҷики асри 21 ин раванд маънии доштани дониш ва таҷрибаи дунёи нав **(modernity) ва дунёи сунатии худро** дорад ва надоштани ин фазилат боиси рӯйдодани **амнезия (фаромушхотирии) сиесӣ, фитна ва тарс** мегардад. (Мутмаином, вақте дар ин мамлакат биноеро “бинои замонавӣ” гуфта мекушоанд бисёриҳо аз “замонавӣ” танҳо хишти пухта ва пластикаро мефаҳманд. Чунон, ки дар боло зикр кардем **мо ва ҳукуматдорони мо ҳисси таърих ва ё ҳисси замонаро** гум кардаем. Агар не пас дар кадом зинаи таррақиётем?) То ҷое мо ҳама мисли дигар мардуми Шарқ бо ин фарҳанг ва муносибатҳои, ки имрӯз дорем **қисман офаридаи ин воқеаҳо, рӯйдодҳо ва гуфтугӯҳои давраҳои бо ном мавҷҳои ҷаҳонишавием (globalization)**, ки зери пардаи муносибати тамаддунҳо ва давлатҳо хоҳиши мустақамшавии нуфуз ва қудрати давлатҳои мустамликадорӣ Ғарб ниҳон буд. Ин қудратҳо дар ‘ин гуна’ будани мо қисман нақши муаян доштанд ва доранд. ... Баъди пошхӯрии давлати Шӯравӣ, ки давлатҳои пасошӯравӣ ҷаҳони дигар ва мураккаберо рӯ ба рӯ шуданд, дар роҳбари мардуме мебоист, ки аз **фарҳанги сиёсии замони нав** бохабар мебуд. Мутассифона, имрӯз қисмати зиёди ҳукуматдорон хислати табақаи сарватманди нави пайдошударо гирифтаанд, ки Агамбен аз онҳо ҳамчун “буржузияи хурд” (petty bourgeoisie) ёд мекунад, ки ба ҳуввияте дуруғин месозанд ва барои онҳо нуфуз, арзишҳо, суннат ва ҳатто гуфтугӯҳои барои онҳо созгор, дигар маъние надоранд. ... Ва насле, ки дар бораи забон, фарҳанг, таърих ва миллати Тоҷик ҳарф мезад ва намояндаи он буд имрӯз ба лаганбардорон ва хидматгузорони ин буржуозии паст табдил ёфтаанд. ...

- **Таҳлилгарон мегӯянд, ки ҳокимони феълии Тоҷикистон барои ҳукумат қардан омода набуданд. Сабаби эҳсоси масъулият надоштанро ҳам аз ҳамин дидгоҳ арзёбӣ мекунанд. Аммо чаро давоми ин 25 сол омода намешаванд?**

Мутассифона, имрӯз ҳам омода нестанд. Барои ҳукумат қардан дунёи навро рӯ ба рӯ шудан ва ин дунёро шинохтан даркор буд, ки бештари ҳукуматдорони мо ҳанӯз худро нашинохтаанд. Ва чизи нигароникунанда дар ин раванд ин аст, ки дар ҳолате, ки “боло” аз мардум бегона шудааст ва алоқаи вучудӣ байни мардум ва давлат набуд ва нест муқаддасоти мардум, қонун, ҳақиқат ва ормонҳои ин мардум метавонанд бозичаи амалдороне шаванд, ки бо фасод ва ё бо роҳи хешу табори ба мансаб расидаанд. Мардум бар ин боварист, ки қонун, муқаддасот, ҳақиқати ин мардум бояд болотар аз ҳама чиз ва ҳама кас бошанд ва дар дасте воқен миллӣ, пок ва боқудрат. Ин сатҳ, сатҳи давлати миллист, ки бояд имкон ва шароити ҳукумронии қонун, амали шавии орзуву ормони мардуми Тоҷикистон ва ба хусус ормони таърихии Тоҷиконро, ба вучуд овардан тавонад. Ин аст, ки дар ин сатҳ, яъне давлат танҳо касоне роҳрафта, самимӣ, содиқ ва огоҳ қардани, ки имкони ба вучуд омадани **фазой берун аз қонун** ё ҳолати фавқулодда дар “боло” ва дар ҷомеа ба вучуд наояд. ... Фикр кунам, баъди пошхӯрдани давлати Шӯравӣ, ки дунёи навро рӯ ба рӯ будем барои оғози нав, барои созандагӣ бояд аввал **бунёди фикр** дигар мешуд, шохаҳои нави улуми иҷтимоӣ дар пажӯҳишгоҳҳои таърих, шарқшиносӣ ва фалсафа кушода мешуданд, ниҳодҳои илми- таҳқиқотӣ бо сармояи иқтисодӣ дастгири меёфтанд, ки ин имконият меод дар муддати 5 ё 10 сол, ақалан аз соли 2005 ин қониб, пажӯҳишгоҳҳои илми- таҳқиқотӣ метавонистанд фикри воқеан илмӣ ва созанда ба ниҳодҳои қудратӣ пешниҳод қардан.

- **Оё он чи дар мо мегузарад, як раванди дигар кардани “бунёди фикр” нест?**

Воқеан дуруст ин нуқтаро зикр кардед. Аслан бунёди фикрро дигар кардан намешавад чунон, ки дар Шӯравии собиқ карданд ва бисёр мардумро барои фикри дигар доштан аз бунёд нест карданд, вале муваффақ нашуданд. Чи хел ки Лотард (Lyotard) солҳои 70 уми асри гузашта мегуфт давраи “афсонаҳои бузург”, яъне идеологияҳои мисли коммунизм, фашизм ва ғайра гузаштааст, имрӯз бештар ба илм, дониш ва технология таъяс кардан ва ҷомеаро сохтан зарур аст. Воқеан мо Тоҷикон фарҳанги ғани дорем ва аз ин сарзамин чандин тамаддунҳо, динҳо ва идеологияҳо омадаанд ва рафтаанд ва ҳар дину оин ва идеология, ки мардум имрӯз доранд ва дар борааш ҳарф мезананд ин ҷузъи ҳаёт -ҷаҳони Тоҷикон аст, ки садсолаҳо боз санҷидаанд ва ҳудро, фарҳанги худ ва ҷомеаи ҳудро болои он сохтаанд. Гуфтаниам, ки муҳити фарҳангии мардумро бояд шинохт ва ба он набояд бо табар наздик шуд ин падидаест, ки худкифоя аст ва муносибатҳоро тозаву озода нигоҳ медорад. Ин муҳит фақат ба шароит, имконияти сабзиш ва гуфтугӯ ниёз дорад. Маълум аст, ки фикр ба худӣ худ ҳеч қореро наметавонад ба сомон бирасонад ва ниёз ба ҳомилони фикр дорад ки тавонанд фикри созандаро ба қудрат табдил додан. Ин буд, ки бояд дар аввал масъалаи дар фикр аз такрор, тақлид ба дигаргунӣ гузаштан оғоз мешуд. Масалан дар мо калимаи “дигаргунӣ” ҳеч маъни ва садо надорад, вале дар давлатҳои тарақикардаи дунё дар фалсафа, дар улуми иҷтимоӣ difference ё дигаргунӣ калимаест меҳварӣ ва калидӣ. Набояд аз идеология ва шиорҳои баланд балки аз маъниҳои созанда қорро сар қунем ва аслан қор бо маъниҳои мешавад на бо идеология. То ба идеологияи мувофиқ ва созанда вақте метавон расид, ки аз маъниҳои оғоз қарда боши. ... Агар роҳбарони пухтаи сатҳи миллӣ мебуданд ин қорҳоро дар Тоҷикистон аз миёнаи солҳои 90 - ум метавонистанд оғоз қардан. Фарҳанги нави сиёсӣ ва инчунин ниҳодҳои бо дониш ва таҷрибаи нави ҷаҳонӣ муҷаҳҳази таёрқунандаи роҳбарони нави сатҳи ҷаҳони бояст барвақттар ташкил мешуд то мардум аз қарҳои Шӯравии барои мамлақати аграрӣ таёр қарда шуда озодтар мешуданд. Умуман маориф чун дар малақатҳои пешрафтаи дунё аз ибтидои эълони истиқлол бояд тарҳҳои ҳудро барои таёр қардани Тоҷик барои муддирият ва солорӣ дигар мекарданд. Имрӯз ҳам, ки қурбат ҳаст аз ҳамин аз ҳамин ибтидо оғоз бояд қард. ... Лаёқатмандӣ ё шоистасолорӣ (меритократия) бояд ҳуқумрон бошад ва инчунин ҷомеаи шаҳрванди зинда шавад, ки ҳуқумат танҳо бо ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонад мушкилоти бунёдии Тоҷикистонро ҳал намудан ва бо фасод муқовимат қардан. ...

- **Қоршиносон ишора бар он меқунанд, ки менталитети ҳоқимон дар сатҳе ҳаст, ки фарзан, агар фарзандонашон ҳам сари қудрат оянд, ҳеч тафовуте аз худашон нахоҳанд дошт. Назари Шумо қист?**

Шайх Боязиди Бастомӣ гуфтае дорад “Ё чунон бош ки менамой, ё Чунон намой ки ҳастӣ” имрӯз ин мардум, ки аз номи Тоҷик, Оринаҷод, Одамият ва дигар арзишҳои воло лоф заданро одат қардаанд, бояд дар ёд дошта бошанд, ки ин ҳама ҳарфҳо дар дунёи имрӯз фарҳанги баланди созандагӣ меҳоянд. Хуб мешуд ҳар қас аз номи авлод ва маҳалли худ ва қабилани худ баромад мекард ва номеро ва арзишери ки зарфият ва қобилияти бардошти онро надоранд ниқоб намекарданд. Вале мебинем, ки бисёриҳо дар маҳдудаҳои маҳалу музофотҳо мондаанд вале ниқоби миллат ва болотар аз онро бар рӯй мекашанд, ки таҳқири ҳама гуна арзишҳост. Вақте расида, ки ин маъниро бояд шинохт ва ҳудро дигар қард. Ин имкон медиҳад дар ҷомеа ҳар қиз ва ҳар қас дар қои худ бошад. Дунё худ дигар шудааст ва инро бояд донист, ки ҳар қи ва ҳар қиро, паси қадом ниқоб ки набошад, дар дунёи имрӯза тез мешиносанд. Ин аст, ки имрӯз дар ин мамлақат ҳар қи меҳояд воқеан дар сари қудрат будан бояд хуб донад, ки танҳо бо маҳаллҳои худ ва бе мардуми Тоҷикистон наметавонанд ба сатҳи қудрат ва фарҳанги замонавӣ расидан. Тоҷик

будан ва миллат будан исбот меҳодад. Аз намоишҳо, тақлидҳо ва такрорҳо даст бояд кашид ва барои **дигаргунӣ дар мағзҳо ва дар ҷомеа** даричае кушод. ...

- **Гуфта мешавад, ки ҳокимони мо ба мақоми феълии худ ҳамчун доди Худо менигаранд.**

Касоне чунин нигоҳ доранд саҳт дар банди хурофотанд, зеро аз дониш ва таҷрибаи Исломи ҳам дуранд ва донишу фарҳанги имрӯзаи дунёро ҳам надоранд. Ба ғайр аз ин ки дар дунёе мураккаби сиёсӣ зист дорем, ки низоми нав дорад шакл мегирад, боз элитаи сиёсӣ бо зиёиёни ба онҳо наздик дар дохил фазои фарҳангӣ ва маънавии Тоҷикистонро ба бӯҳроне амиқтар гирифта кард истодаанд. Воқеан, имрӯз элитаи сиёсӣ ва инчунин фарҳангӣ дар он нуқтае нестанд, ки ҳастии ҷаҳони имрӯзро ва руҳи маънавии ҷаҳони имрӯзро, ки ба чи така мекунад ва ба кучо равона аст дуруст шинохта бошанд то бо мардуми худ гуфтугӯе созанда дошта бошанд. Ва дар ин росто боз як чиз аҷиб аст, ки мардуме ки имрӯз дар бораи миллат, истиқлол ва тараққӣ ҳарф мезананд ягона нуқтаи ҳуҷумашон фарҳанги суннати мардуми худашон гашта. Аслан фикри ягона, мустақил, системавӣ, замонавӣ ва миллӣ дар раванди сохтмони давлату миллат шакл мегирад, ки ин раванд маънии бархӯрд, шинохти фикри пешрафтаи дунёи имрӯзро ҳам дошт. Мутассифона, чун раванди созандагӣ дар 'воқеияти гап' монд, фикр ҳам ба раванд табдил наёфт ва миллӣ- замонавӣ нашуд. Ин аст, ки имрӯз онҳо, ки гуё миллатчианд муқобили решаҳои арабиву, туркии фарҳангӣ мардуми худ ҳарф мезананд ва онҳо ки даҳрианд дини мардумро асли ҳама бадбахтиҳои мардум меҳисобанд ва онҳое, ки сиёсатмадоранд аз ин ҳарфҳо барои пардапӯш кардани беқобилияти ва бесалоҳиятии хеш самаранок истифода мекунанд. Тоқат, таҳаммул, зарфият ва ғунҷоиши онро надоранд, ки фарҳанги суннати мардуми худро дар матни дунёи имрӯз дуруст бишиносанд, агар мешинохтанд медонистанд, ки имрӯз воқеан дар ҳамин замони барои мардуми мо осебпазир ва пурхатар, ҳамин фарҳанги суннатӣ ва ҳамин мардум метавонистанд сипари бехатарӣ бошанд. Ба идеологиябозӣ ва сиёсатбозиҳои дунёи хориҷӣ ва дохилӣ аз ҳад зиёд дода шуда бисёр арзишҳои Тоҷикиро, ки воқеан бунёди истиқлоли воқеии Тоҷиконанд фаромӯш кардаанд. Масалан, чи хел ки дар боло зикр кардем, дар шинохти 'нафс' ва 'номус', маъниҳое, ки реша дар ҳастии ин мардум доранд аз тарс ёд карда намешаванд. Масалан дар ҷомеа як деҳқони одии Тоҷик мегӯяд, ки амалдороне фасодзада бо нафсу номуси мардум бози карда истодаанд, як коркунӣ академики Тоҷик мегӯяд нафсу номус ҳарфҳое кӯчагианд. Нафс ва шинохти он бунёди ҷавҳари роҳҳои субъектсози ва ё худсозист ва номус ҳам, то ин ки қонун аст, низом аст ва як инсон ҳақи доштани моликият ва шарофати инсонӣ дорад, барои Тоҷик ҳамчун як арзиш ва маънии меҳвари хоҳад буд. Аҷиб имрӯз Академияи улум роҳро пеш гирифта, ки дар ҳамин ҷаҳони ба гуфти ғарбиён 'холишуда ва бемаънӣ' барои Тоҷик дунёи пуч, холӣ ва бемаъниро пешниҳод карданианд ва боз ин ҳам дар вақте рӯй медиҳад, ки сиёсатмадорон бо ҳеҷ қорагии худ ҳаёти мардумро бемаънитар ва пучтар кардаанд.

- **Гуфтаниед, ки бунёди фикр ва ҷаҳонбинии мо мустаҳкам нест?**

Бале, чунин аст ин бунёдро боз гурӯҳе аз академик-идеологҳо бо суръат қанда истодаанд. Як ҳарфи Филмсози америкоӣ Стенли Кубрик, муаллифи филми машҳури **2001: Саёҳати Кайҳонӣ** (2001: A Space Odyssey), дар ёдам ҳаст, ки ҳолати бӯҳрони ҳастииносии Ғарбро тасвир мекунад, ки дунёи технологӣ ба вучуд овардаст, Кубрик гуфта буд; "Агар Инсон воқеан нишаста ва як бор дар бораи он чи аз сари ӯ гузашта истода, дар бораи нолозимии ғамангез ва танҳои худ дар кайҳон фикр мекард, бешак ӯ девона мешуд, ё муқовиматро дар баробари беҳудагиҳои беҳисқунанда бас мекард. Шояд ӯ худро мепурсид, чиро дар бораи офаридани оҳангҳои баланд худро ташвиш диҳад, ё барои беҳтар кардани ҳаёт кӯшиш дошта бошад, ё дигарро дӯст дошта бошад, ватқе ки ӯ дигар дар ин гарду ғубори дар ин фазои беохир анбошта ё ҳаракаткунанда ҷуз як микроби яклаҳзаинае нест?" Аслан

он чи Кубрик мегӯяд, зиёд мутафаккирони ғарб дар ибтидо ва дар давоми асри 20-ум қайд карда буданд, ки оқибати мантиқмарказӣ, парастии яктарафаи илм ва технология, моддигароӣ, инкори субъект ва рӯҳонияти инсон боиси бадбахтиҳои мардум мегарданд. Ин мардум, ғарбиёро дар назар дорам, ин бадбахтиҳои идеологиро ва яктарафа баҳо додани ашё ва рӯйдодҳоро дар асри 20 таҷриба карданд ва акнун ҳам мушкилоте доранд бо худ ва дигарон. Ва он чи дар дунёи имрӯз мегузарад аз бӯҳрони экологии табиӣ то маънавии инсоният, ки гуфтугӯ ва муносибат ба мушкилоти ҷаҳони табдил ёфтааст, ба боварии Ҳабермас ва дигар мутафаккирони дунё, реша дар тарҳи ба охиринасидаи рушангароии Ғарб доранд. Ва аслан фикр мекунам **фазои раҳмати илоҳиро** дар Замин онҳое шикастаанд, ки дигар дар вучуд оромии рӯҳи надоранд ва қувваро барои иҷрои хоҳишҳои ғарзаҳои нафсонии худ истифода мекунанд. Ин аст, ки гуфтугӯ ва муносибат як мушкилоти глобалӣ гардида ва ҳушунат дар пай дорад. Дар Тоҷикистон чиро ба ҷои муқобил гузори фарҳанг бо таърих, оштинопазир эълон кардани ақл бо имон, ки ҷомеаи ҳассоси моро боз ҳам бештар ҳассос мекунанд, аз ин таҷриба ва дониши Ғарб наомӯхтан ва дар дохили кишвар фарҳангӣ солими гуфтугӯро дар ҳаёт -ҷаҳони Тоҷик роҳандози накардан? Чиро холигии маънавию васеътар, мардумро бештар ноумед ва ҷавонро ба нуқтаи “наҷот” (худкушӣ) тела додан? Чиро коршиносон ва ниҳодҳои илми- таҳқиқотӣ тарҳҳои таҳлилии мустақил аз воқеияти Тоҷикистон ва ҷаҳон надоранд ва чиро дар ин кор сармоя сарф намешавад? Аҷиб ин ки ин мардум ки ба фарҳанги исломии Тоҷикон, ки аксарияти аҳолии ин кишваранд ҳуҷум мекунанд бештар ба воқеаҳои Сурия Афғонистон ва Ироқ ва мамлакатҳои ҷангзада таъна мекунанд зарфият ва фаросати онро надоранд, ки аслан ба таърих, воқеият, фарҳанг ва донишу таҷрибаи ҳамин мардум дар ҳамин қарина бояд бештар таъна кард, ки он масъалаҳоро равшантар метавонад кардан. ...Ин аст, ки бештари ҳукуматдорон дар ин холигии маънавий ва фазое, ки ҳам ақл ва ҳам имон дар бӯҳрон мондаанд, худро пеши касе ҷавобгар намеёбанд. Воқеан, набудани ҷаҳонбинии солим, ҳастишиносӣ ва фазои солими ақлонӣ дар Тоҷикистон ба ҳолати равонии мардум ва ба хусус ҳукуматдорон таъсири бевосита дорад. Ин мушкилоти алоқамандии роҳҳои ташакулёбии шахсият, истиқлол ва муддирият аст. ...

- **Ба назар мерасад, ки ҳокимони мо як навъ аз худ розӣ ҳастанд. Барои чӣ?**

Аз як тараф ин мардум, ки аз фарҳанги болотар хабар надоранд ва сифати ҳаёти мардуми дигарро дар филмҳо ва ё сафарҳои хидмати мебинанд, ҳавас мехуранд вале чун забони мардуми дунёро намедонанд сатҳи ҳаёт ва фарҳанги дигаронро, дар ҷаҳони яқум маҳсусан, нашинохтаанд, ки чунин тарзи ҳаёт болои чи меистад ва нафаҳмидаанд, ки барои ин гуна шакли ҳаёт фикр кардан ва амал кардан даркор аст. Аз дигар тараф, ин ба назар менамояд, ки аз худ розӣ ҳастанд, вале маълум аст ки чунин нест чун худ медонанд ки бунёди мустақам надоранд ва аз ин рӯ бештари онҳо ҳолати руҳии солим надоранд. Аслан, ин танҳо ниқоб аст ки ороманд, қисмати зиёд оромии рӯҳи надоранд аз амалҳои кардаи хеш дар фикранд, аз ояндаи худ ва авлоди худ нигаронанд ва роҳҳои дигари бештар ҷамъ карданро мечӯянд. Бисёри ба назар худро инсонӣ ба шиорҳои бардоштаи худ мувофиқ, яъне демократ, тарақиҳоҳ, рӯшангаро, пешрафта ва ғайра нишон медиҳанд, ки воқеан бояд бошанд, вале нестанд, ҳанӯз ҳам ба ин ҳарфҳо имон надоранд ва ба фасод машғуланд, ва паси ин кор боз ҳам пинҳони муриди шайхе, эшоне ҳам ҳастанд, ҳаҷ рафтаанд ва пинҳони паси пардаҳо дар корхонаҳои худ намоз ҳам мекунанд, ки ин амалҳо ба демократ, тарақиҳоҳ ва рушангаро буданашон зиддият ҳам надорад. Ин қавм офаридаи ин ҳолати шизоидии мавҷудаи Тоҷикистонанд, ки дар борааш дар боло зикр кардем, ки ҳукуматдорон худ дар шакл гирифтани нақше равшан доранд. Онҳо боварӣ ва умед надоранд ба ончи мегӯянд ва мекунанд, вале худро таскин медиҳанд, ки интиҳоби дигар надоранд ва озодии худ ва дигаронро қурбони ин ҳолати ҷоҳилона кардаанд. Ин маризиро дар ҷомеаи файласуфи Фаронса Сартр ҳамчун “бадимонӣ” (bad faith) ташхис карда буд, ки дар фарҳанги мо ‘беномусӣ’ ва ‘беғайратӣ’ ҳам мегуфтанд. Ин

ҳолати бӯҳрони вучудист, ки як инсон худро фиреб медиҳад, ки дар ин ӯ он ҳолат роҳи дигар надорад, интиҳоб надорад вале дар асл ба боварии Сартр “инсон маҳкум ба озодист”...

- **Хамчунин аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки роҳбарони мо барои норасоӣҳои зиёди иҷтимоӣ вучуд кардаанд, муҳочирати сартосарӣ худро гуё масъул намешуморанд. Дар асл чунин набояд бошад, охир.**

Воқеан, дуруст аст. Ин ҷо пеш аз ҳама тарафе, ки дар баробари он ҳукуматдорон ҳисобот диҳанд ва ҷавобгариро ҳис кунанд, яъне мардум ва ӯ халқи Тоҷикистон аз барвақт боз талаби ҳаққи худро аз ҳукуматдорон фаромӯш кардаанд. Мардум дигар ба фасод, ҷаҳл, бесалоҳиятӣ ва беқобилияти амалдорон муқовимат нишон наmedиҳанд. Ва дигар инки ҳукуматдорон худ ба чунин фазои бефарҳангӣ, ки дар он ба ояндаи мамлакат бовари надоранд, ба муқаддасоти Тоҷикистон имон надоранд ва бештар дар фикри қиссаи худ ҳастанд, одат кардаанд. Яъне **қудрат дар марказ ҳанӯз ба қудрат нарасидааст** ва давлат кори аслии худро анҷом наmedиҳад. ...

- **Чаро инҳо меҳоянд ҳама хешу таборашонро дар курсиҳои мансабҳо бубинанд?**

Аввал ин ки “чаро меҳоянд?” Чиро, ки дар мамлакате, ки имкони фазосой нест, бунёди иқтисод ва иҷтимоӣ хароб аст, илм ба истехсол наздик нест, мардум ноумеданд аз ояндаи худ, ягона роҳи будан барои мансабдорон ва авлоди онҳо, албатта ба фикри онҳо, ин мансабҳои худро ба фарзандон ва хешу табори худ ба мерос гузоштан аст. Чаро инҳо меҳоянд? Чиро, ки мансабро нашинхтаанд барои чист ва ҷавобгариву масъулиятро ҳисс намекунанд. Ҷавҳари ин маъни чи гунае, ки дар боло чанд ҷо зикр кардаем масъалаи субъективият ӯ худсозист, ки озодӣ, истиқлол ва қудрат дар ин падида ӯ раванд зӯҳур мекунанд ва аз он об меҳоянд. Яъне як нафар, ки ба сиёсат даст мезанад технологияи худӣ –ҳақиқат- қудрат ва фазо (ҷаҳон)- созиро бояд гузашта бошад то тавонад худро ва дигаронро ба ҷое расонидан. Албатта, ин маънӣ дар ҷомеае солим метавонад арзи вучуд кардан ва кор кардан ва дар муҳити Тоҷикистони имрӯза ин арзишҳо гуё, ки зарур нестанд. Зеро таркибҳои фарҳангӣ, ки муносибатҳоро дар ҷомеа ва дар фазои сиёсӣ ниғаҳдоранд, хароб шудаанд. Воқеан, ҷомеа на ба он сӯ равонааст ки орзу ва умеди ҳама мардуми Тоҷикистон бояд бароварда шавад, на дар он самтест, ки истиқлол ва ваҳдат бояд шакл гиранд. Аз ин рӯ гурӯҳе ки дар сари давлатанд ин мансабҳоро ба фарзандони худ ба мерос гузоштанианд. Акнун, шояд ‘пешво’ ҳанӯз мансаб набошад ҳарчанд, ки дар қадим дар бисёр қабилаҳо пешво ҳам меросӣ буд, вале аз мансаби президент сар карда то вазирон ва роҳбарони ниҳодҳои давлати ҳама вазифаҳо меросӣ мешаванд, зеро ба гуфти худ ин мардум ҳануз “аз нон сер нашудаанд”. Дар ҷомеаи баста, ки ‘бузургон’ аз бефарҳангӣ сиёсати рӯ ба раҳми худоро хуб истифода карда қисмати зиёди мардумро ба бекорӣ ва муҳочирати иҷборӣ фиристоданд ӯ ба гуфти Агамбен (Agamben) ба “ҳомо саккер” (homo sacer) табдил додаанд, инчунин дар ҷомеа ҳамаро тавонистаанд “кафшер” кардан, аз ҷавобгарӣ ва масъулият ҳарф задан бо элак об бехтан аст. Инсоне даркор, ки дар баробари дигарон, ақалан дар баробари наздикони худ, масъулият ва ҷавобгариро, аз мансабе, ки ӯро бовар кардаанд, ҳисс карда тавонад. Яъне, роҳе худсозиро гузашта ва шинохти дигарон ва ҷомеаро дошта бошад ба ғайр аз ин ки мутахассиси ҳубе ҳам бошад. ...

- **Лutfан, ҳарфи Агамбенро шарҳ диҳед?**

Ба фикри Агамбен “ҳомо саккер” ин касест, берун аз қонун аст, ки ‘куштаниш мумкин аст вале қурбон карданиш номумкин аст’. Масъалаест барои шинохти истиқлол ва берун мондани қисмати мардум аз ҳимояти қонун ва истиқлол. Аслан дар ҷомеаи Тоҷикистон он ҷавононеро, ки ба гурӯҳҳои ‘ҷиҳодӣ’ пайваستاанд ва онҳоро ҳам дар мамлакат ‘хоинони

ватан' эълон кардаанд, ба ин падидаи тавсиф кардаи Агамбен, ҳома саккер метавон дохил кардан. Аслан ҳолати ба вучуд омадаи равонӣ ва иҷтимоӣ- сиёсӣ чунин аст, ки эҳтимолияти ба ҳома саккер табдил ёфтани шаҳрвандони Тоҷикистон зиёд аст пеши ин рӯйдодро наметавон бо тарсонидан ва бо ҳарфҳои холи гирифтани. Воқеан ин масъалаест, ки махсусан дар қаринаи Тоҷикистон ба таҳқиқот ниёз дорад, ки метавонад барои шинохти падидаи “салафӣ”, “ҷиҳодӣ” дар қомеаи мо кӯмак кардан ва инчунин ба саволӣ “чи роҷавонони мо ба Сирия мераванд?” ҷавобе дуруст додан. ...

- **Ҷавононе, ки дар солҳои охир Донишгоҳҳои бонифузи Аврупу Амрико ва дигар кишварҳои пешрафта хатм кардаанд, шикоят мекунанд, ки дар мақомоти Тоҷикистон онҳоро ба қор қабул намекунад. Магар мақомдорони мо аз онҳо хавф доранд?**

Бале чунин аст ва ин давоми сиёсати ‘ҷархро қафшер кардан’, яъне берун кардани дигар минтақа ва маҳаллҳои Тоҷикистон аз давлатдорӣ ва ба мерос гузоштани мансабҳо барои фарзандон ва хешу табори худ аст, ки оқибаташ чи хел ки дар боло зикр кардем, мисли зардпечак паҳншудани фасод ва маризиҳои дигар аст, ки ҳамаро ба қисми бечор табдил додаанд. ... Аслан, ҷавонон дар мақомот дар қоре гирифта шаванд наметавонанд дар баробари фасод ва маризиҳои дигари ба система табдил ёфта муқовимат кардан. 3- инрӯ бояд ин системаи шакл гирифта шинохта ва шикаста шавад то имкони вуруди маъниҳои нав ба фикрҳо ва қомеа бошад. ...

- **Ба назарам психологияи ҳокимони кишварҳои гуногун аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Ҳамин тафовутро дар ҳокимони мо дар ҷи мебинед?**

Бале, чунин аст. Дунёи равонии инсон сатҳест, ки маънавиёти инсон шакл мегирад ва нуму мекунанд ва фарҳанги ҳар кишваре вобаста ба сохтор ва таркибҳои маънавии намояндагони худ аст. Дар ин маврид ҳарфи амиқи равоншинос Ҳилманро овардем, ки дунёи равонӣ маъниҳоро ба воқеият ва воқеаҳоро ба таҷриба табдил медиҳад, бо муҳаббат муносибат мекунанд ва бо марг муносибате махсус дорад. Ва он чи Устод Шақурии Бухорӣ мегӯфт, ки “ҳаёт амрест маънавӣ” худ ишорат ба ҳамин маъни буд, ки ин маънавиёт аст ки метавонад ҳар як миллатро дар давраҳои гуногуни таърихи солим ва пурқудрат нигоҳ доштан. Ё Мавлоно ҳам ишорате дорад дар ин маъни, ки

Ҷон набошад ҷуз хабар дар озмун,

Ҳар қиро афзун хабар қонаш фузун.

Рӯҳи инсон, ба хусус рӯҳи Тоҷик, пӯёст на шахшуда ва ин ҳолатро бояд шинохт. Воқеан дар ин минтақа Тоҷикон ин маъниро бо будани худ ба исбот расонида буданд, ки мардуме фарҳангофар ва солоранд. Мутассифона, турктозиҳои зиёд ва манқурташавии шӯравӣ то қое ин рӯҳи фарҳангсозро хаста карда ва ин бухрони давомдор, ки ҳаст ҳосили он шикастҳо ва хастагӣҳост. Имрӯз дар нуқтае, ҳастем ки ин нуқтаро бояд дарк кард, ки хиёнат ба маънавиёти ин мардум ин воқеан хиёнат ба қудрат ва давлатдории ин мардум аст. ...

- **Олуда будани мақомоти тоҷик ба фасодро ҳоло ҳатто дар берун аз кишвар ҳам медонанд. Дигар наметавон ин равандро ба эҳтиёҷ рабт дод. Чун аксари онҳо солҳои дароз дар сари қудратанд. Пас чаро қонеъ намегарданд? Ва ниҳоят чашмгуруснагӣ ҳад дорад?**

Ё қаноат пур кунанд ё хоки гӯр! Воқеан ҳамин аст, инчо агар танҳо шахсияте муҳотаб бошад бо ҳарфи шайх Саъди иқтифо кардан мумкин буд, вале имрӯз аз амалҳои Алимардонов ва дигар амалдорони Тоҷик номи Тоҷикистон дар саҳифаи рӯзнома ва маҷалаҳои дунё ҳамчун давлате фасодзада ёд мешавад. Ин маъниест, ки ҳатман реша дорад дар худогоҳӣ,

боварӣ ва истиқлол. Ва ин кор солҳо боз давом дорад ва ишорат дорад ба ин, ки марказ ё 'боло' ё қудрат дар Тоҷикистон дар сатҳе нест, ки дасти фасодро аз вучуди худ кӯтоҳ кардан тавонад. Ин падида бешармиест, ки воқеан нуфузи давлатро дар сатҳи байналхалқӣ ба ҳеҷ мебарад. Ва ин танҳо қисмати болои пираҳи обист, ки дар борааш мешунавем қисмати аслиаш, ки намебинем вале бо тамоми ҳастӣ ҳисс мекунем яке аз пояҳои бӯҳрони давомдор ва воқеияти хашини равонӣ дар Тоҷикистон аст. Аз ин воқеияти беномусии шаклгирифта зиёд амалдорони Тоҷик ва наздикони онҳо ба гуфти худ "зиндагии худро ёфта истодаанд". ... Акнун, чи ҷои лоф задан аз миллати солор ва фарҳангсоз аст, ки амалдоронаш наметавонанд кор ва созандагиро дар ин мамлакат, ки ҳама чиз ва ҳама каси заруриро дорад, ташкил кардан ва худ ба кӯмакпулии давлатҳои хориҷи зиёд ниёз доранд. Ва ин ниёз ҳеҷ ба охир намерасад чунон, ки пули ҷудо шудаи ниҳодҳо ва сафоратҳои мамлакатҳои хориҷ ҳам ба мардуми ниёзманд ба пуррагӣ намерасад. Яке аз маъниҳои хиёнат кардан ба маънавиёти Тоҷик, ки хиёнат ба қудрат ва давлатдории ин миллат аст, ҳамин аст. ...

- Вақтҳои охир дар амалҳое, ки ҳукумати Тоҷикистон рӯи даст мегирад, ҳамеша саросемакорӣ дида мешавад. Сабабаш чист?

Аслан бо амалҳое, ки ҳукумати Тоҷикистон рӯи даст мегирад коре, надорем, зеро онҳо "бурҳони қотей" доранд ва шояд хонандагон қиссаи "бурҳони қотей"-ро шунида бошанд. Вале саросемагӣ ва парокандагифториро дар суҳбатҳо ва таҳлилҳои 'стратегҳо' ва "исломшиносҳои" ҳукумати дидан мумкин аст. Сабабаш набудани фикри пӯёи ақлонӣ ва таҳлилий дар муҳаққиқон ва стратегҳои мост. Ва ё чунин фикр ҳаст вале аз сабаби набудани фазои озодӣ гуфтан ва мардонагии ақлий надостан, ки ҳарфи ҳақро ба қудрат бирасонанд боиси шикасти ин пӯёи дар фикр ва ба вучуд омадани ҳолати шизоидӣ дар ҳарфҳои онҳо гаштааст. Яъне чун ҳарф мезананд эҳсосоти ин мардум бо ақли онҳо дар ихтилоф аст ё аниқтараш медонанд чи мегузарад вале дурӯғ мегӯянд ва ё ҳарфе мегӯянд, ки аз воқеият фарсахҳо дур аст. Ин ҳам аз падидаҳои воқеияти равонии Тоҷикистон аст, ки ҳанӯз дар бӯҳрон аст. ...